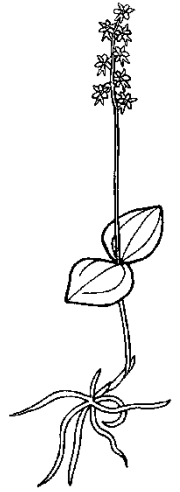

Listéra

1 – 2023

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA – Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening (TBF)
Grunnorganisasjon i Norsk Botanisk Forening (NBF)
38. årgang, 2023, nummer 1

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-post-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf
Facebook: *Villblomen – Telemark Botaniske Forening (TBF)*

Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087

Styremedlem: Øystein Nilsen, oeysnil@online.no
Tlf.: 93259233

Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 91310296

Styremedlem: David Mundal, davmundal@gmail.com
Tlf.: 41229294

1. Varamedlem: Harald Stendalen, ahstend@online.no
Tlf.: 95422617

2. Varamedlem: Anne Vinorum, anne@vinorum.net
Tlf.: 95989195

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Bjørn Erik Halvorsen (b-halvor@online.no),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steineger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: Marianøkleblom er kåret til *Årets villblomst 2023* av NBF (se artikkel side 26).
Foto: Harald Stendalen, Luksefjellveien i Skien, 20. mai 2022

ISSN: 0801 – 9460

ENDRINGER i *Listéra*

Listéra-redaksjonen

Foto: Kristin Steineger Vigander

Norman Hagen kom inn i *Listéra*-komiteen i 2005. Det betyr at han har tatt seg av sluttredigeringa av hele 36 hefter. Etter utgivelsen av høstutgaven i 2022 måtte han trekke seg fra denne oppgaven. Det å redigere medlemsbladet er en tidkrevende tålmodighetsprøve med stadige innspill fra forfatter og medlemmene i komiteen. Norman har fylt denne oppgaven på en utmerket måte, og vi skylder ham stor takknemlighet.

Bjørn Erik Halvorsen overtok denne sluttredigeringsjobben fra nyttår. Norman benyttet et verktøy som heter *InDesign*. Bjørn Erik, som har satt sammen denne utgivelsen, benyttet Microsoft verktøyet *Word* i denne jobben. Grunnen til at vi nå velger *Word* er at dette er et verktøy

som mange har på sin PC. Dette gjør det enklere å overføre sluttredigeringa til andre medlemmer, når det blir behov for dette.

InDesign er et mer avansert redigeringsverktøy enn *Word*. Men, det er begrenset hvilke utformingsbehov som er nødvendige for å sette sammen en *Listéra*-utgivelse. *Word* dekker i stor grad disse behovene. Det vil kun være små avvik fra hvordan bladet så ut tidligere.

Listéra er alltid på jakt etter flere artikler. De siste årene er det et fåtall personer som har levert tekster. Roger Halvorsen er den desidert flittigste. Vi ønsker at *Listéra* skal være et magasin med stoff med høyt faglig innhold. Men, vi ønsker også å gi plass til artikler av mer folkelig karakter. Så derfor henstiller vi til medlemmene om å sende tekster til komiteen. Du må ikke nøle fordi du frykter at innholdet er for dårlig. Vi i komiteen hjelper gjerne med å gi positive innspill og kommentarer til teksten din.

En ting til slutt: Kanskje har du bilder som du vil ha med i artikkelen? Vi i komiteen vil helst ha forfatterens egne bilder. Da er det enklest for oss når du leverer bildene som egne vedlegg. Hvis du putter bildene inn i artikkelteksten, må vi trekke disse bildene ut av teksten før vi kan overføre artikkelen til bladet.

Om MAREHALM *Ammophila arenaria* (L.) Link og ØSTERSJØRØR *XAmmocalamagrostis baltica* (Flüggé ex Schrad.) P.Fourn.

LITT OM GAMLE ANGIVELSER I ELDRE FLORAER OG OM Å FINNE IGJEN VOKSESTEDET

Roger Halvorsen

Marehalm *Ammophila arenaria*, Borestranda, Klepp, 11. mai 2005
Foto: Øystein Ruden

Innledning

Marehalm, eller sandrør om du vil, *Ammophila arenaria*, er ei plante som mange av oss i Telemark og Vestfold kjenner godt og har støtt på. Den har en sørlig utbredelse hos oss og vokser spredt på sandstrender langs kysten av Norge fra svenske-

grensa og opp til Møre og Romsdal. Mellom Karmøy i Rogaland og Flora i Sogn og Fjordane ser den ut til å mangle helt om *Artskart* og opplysningene hos Lid (2005) stemmer. Første funnet av arten ser ut til å være gjort av M. N. Blytt i 1826 ved Mandal.

Etter at Lids *Norsk flora* (2005) kom ut, er det også gjort fire nye funn nord for Møre og Romsdal: to i Trøndelag, Malvik i 2008 og Røros i 2016, og to i Nordland, i Narvik i 2019 og i Alstadhaug (Tjøtta) i 2022. Funna er heller ikke med i *Norsk flora* (2022). Alle disse er kommet med i *Artskart*, men ingen av dem er validert.

Funnet av *Ammophila arenaria* fra Narvik er vist med bilder, og funnet og artsbestemmelsen er gjort av professor Dirk Albach og har kommet inn i *Artskart* ved å være registrert gjennom *iNaturalist research-grade observations*. Funnet er ikke registrert med belegg så langt vi vet, og som det står om registreringen, er den bare basert på menneskelig observasjon. Funnet burde, etter min mening, ha vært belagt for å kunne valideres, siden dette funnstedet ligger svært langt utenfor tidligere kjente utbredelsesområder.

Ifølge bildene som følger observasjonen, må jeg tilstå at jeg er ganske sikker på at bestemmelsen ikke er riktig, for plantene på bildene virker ikke på noen måte å være marehalm slik jeg er kjent med den.

To av funna fra Nordland (Narvik og Alstadhaug) er likevel, etter hva jeg har skjønt, av en spesiell interesse sett opp mot det M. N. Blytt skriver i sin *Norges flora* (1861). Der står det følgende om marehalm (s. 95):

I Linnees Flora lapponica anføres den og som sjelden forekommende i Nordland, hvor den dog ei er bemærket af senere der reisende Botanikere.

I A. Blytts *Norges flora* (avsluttet av Ove Dahl i 1905) gjentas dette om Linnés angivelser fra Nordland.

Jeg kontakta Erik Ljungstrand i Göteborg om det som Blytt hadde skrevet, for å høre hva som sto hos Linné i hans *Iter Lapponicum* om mulig funn av marehalm i Nordland og om det sto noe om hvor i Nordland arten var kjent. Erik leste gjennom alt som Linné har skrevet om sitt besøk i Nordland, nærmere bestemt i Sørfold, fra fjellområdene og ned til området ved Straumen og derfra ved Tørrfjorden og Sørfolda, helt ut til Rørstad kapell. Erik meldte så tilbake at Linné i denne delen av sin lapplandske reise, *Iter Lapponicum*, ikke nevner noen ting om at han har funnet marehalm på turen. Derfor tror han det sannsynligvis må bero på en misforståelse når det langt seinere, altså hos M. N. Blytt, med støtte hos Linné, oppgis at denne arten er kjent fra Nordland.

Jeg har også hatt kontakt med Oddvar Pedersen om denne saken, men han har heller ikke funnet noe om denne opplysningen, hverken hos Linné eller i etterlatenskaper fra Blytt.

Erik har også sendt meg seinere en ny e-post om saken:

På s. 26 i "Flora Lapponica"

(1737) står följande om sandrör

Ammophila arenaria:

"43. ARUNDO foliorum lateribus conuolutis, acumine pungente. ...

Ad littora maris Septentrionalis circa fines Alpium Lapponicarum, vbi Boream versus terminantur, rarius visa. ..."

Den siste setningen her skulle bli omtrent noe slikt:

*"På stränderna av Nordhavet
[Nordatlanten] nära gränsen till
Lapplands Fjäll, där det
[sandrörets utbredningsområde]
tar slut mot Norr, sällan sedd."*

Erik utdyper dette som følger:

"-vilket inte säger någonting om att Linnæus skulle ha sett något sandrör själv, då han besökte Sørfold. Jag skulle snarast tolka det som att han hade fått uppgifter om dess förekomst på Norges atlantkust (mähända inte längre norrut än i Møre, där ju sandröret växer än i dag; dåtidens gräns för "Lappland" gick längre söderut än den gör i vår tid), även om jag inte har någon god gissning om vem uppgifter i så fall skulle komma ifrån; det är "för tidigt" för Johan Ernst Gunnerus (1718-1773) eller Hans Strøm (1726-1797). Min uppfattning är att Matthias Numsen Blytt kanske har missförstått Linnæi text, och tolkat den som att han skulle ha angett sandrör från Nordland, fastän det inte står så."

Mon om det er andre som har noe svar på Blytts "gåte" om nordlandsforekomstene?

Til Telemork (- vil eg fara...)

I våre egner, d.v.s. på Telemarkskysten, er den første opplysningen om *Ammophila arenaria* fra 15.6.1906 (*Artskart*). I *Flora grenmarensis* (1911) går det fram at Dyring selv var den første som samla den på Jomfruland i Kragerø, den

gang Skåtøy kommune. Funnstedet blei i Dyrings liste oppgitt å være:

Havstrande paa løs sand.

Sj.: Jomfruland nær Øitangen.

Hans innsamling er også tatt med i *Artskart* som det første funnet av marehalm i Telemark. Lokaliteten er sannsynligvis identisk med seinere registreringer i det som har fått navnet Sandbakken naturreservat. Reservatet ligger langs sandstrendene på nordvestsida av øya like sør for brygga på Øytangen.

Utsyn fra Sandbakken, litt sør for Øytangen på Jomfruland, 24. juni 2014

Marehalm er siden blitt samla/observert en del ganger i Telemark og i nærområdene i Vestfold, og flere av observasjonene er fra Øytangen (Sandbakken?) på Jomfruland.

De kjente lokalitetene av marehalm ellers i Telemark er ikke mange, bare to til ifølge *Artskart*. Oddvar Pedersen samla den helt vest i Kragerø kommune, ved utløpet av Stølebekken ved Stølestrand 30.9.2012, og Åse J. Halvorsen og Odd Magne Langerød fant den på Jypleviktangen i Bamble 1.8.2015.

De nærmeste lokalitetene av marehalm i Vestfold finnes ved Oddane, Nevlunghavn. Dyring oppgir at arten

blei samla der av Randor Eretius Fridtz 26.6.1882, der den vokste i "største mængde" (s. 142). Også Dyring samla den på denne lokaliteten (5.7.1908).

Marehalm og artens hybrid med bergørkvein

Marehalm danner hybrid med bergørkvein *Calamagrostis epigejos*: *XAmmocalamagrostis baltica*. Dette er en hybrid som har fått navnet østersjørør og som opptrer en rekke steder der artene møtes. Både marehalm og østersjørør er omhyggelig beskrevet av M. N. Blytt i hans *Norges Flora* s. 94 – 96, og begge er ført til slekta *Ammophila* Hjælme.

Trolig en marehalm-krysning,
XAmmocalamagrostis baltica nm.
intermedia, Jomfruland, 24. juni 2014

De gamle angivelsene

Jeg besøkte Jomfruland sommeren 1972, og botaniserte nær Øytangen, i området et stykke sør for den offentlige brygga. Lokaliteten er som nevnt sannsynligvis identisk med Sandbakken naturreservat, kanskje

litt nærmere brygga på Øytangen. På sandstranda her samla jeg eksemplarer av noe jeg den gangen bestemte til "marehalm". Det blei funnet noen ganske få strå på stedet, og jeg samla med meg litt materiale, siden dette med plantefotografering var et helt ukjent begrep for meg og min botaniske interesse på den tida.

Jeg husker at de stråa jeg fant, hadde litt mørkt farga aks (hybriden?), men jeg tenkte ikke mer på det da. Jeg kan i dag ikke huske sikkert om jeg også fant noen strå med lyse aks (foreldrearten marehalm) i det hele tatt, men jeg tror ikke det. Den sommeren var det svært få strå å finne på lokaliteten. Derfor blei det samla et lavt antall strå. (Sommeren 2022 var det 50 år siden jeg hadde mitt første besøk dit, og noen minner som kanskje burde vært klare og skinnende, er betydelig viska ut.) At jeg skulle ha funnet hybriden av marehalmens "eventyr" med bergørkvein var en tanke jeg ikke hadde botanisk kunnskap nok til å tenke i 1972.

Så kom *Flora grenmarensis* inn i bildet

Så, noen år seinere, satt jeg andektig med et nyervervet eksemplar av Dyrings "åpenbaring" *Flora grenmarensis* i handa og øste med stor undring av denne overlærerens botaniske viten. Øynene falt da på denne angivelsen:

"*Ammophila arenaria* ×
Calamagrostis epigejos. Paa
lign.st. Sj.: Jomfruland nær
Øitangen [A. Bl.] !."

Axel Blytt samla altså denne hybriden, og det var allerede i 1888! Utropstegnet bak Blytts navn betyr at også Dyring har funnet hybridene ved Øytangen. Dyrings funn er imidlertid ikke kommet med i *Artskart*, men det er vel trolig at han samla hybridene samme år som han samla marehalm første gang (1906).

Når jeg sitter og skriver om observasjoner og innsamlinger fra de dagene nå i dag, undrer jeg meg på hvordan Blytt kunne unngå å se marehalm i 1888 når han vitterlig fant den nevnte hybridene? Hybridene var jo allerede kjent i det botaniske miljøet. Axels far, Mathias Numsen Blytt, hadde beskrevet hybridene i første bind av floraen sin på s. 96 (1861). Han skriver om det første kjente norske funnet fra Sandøy i gamle Tjøme kommune:

Voxsted. Paa sandige Strandkanter meget sjelden. Jeg har i Selskab med Hr. Moe (Blytts overgartner ved Botanisk hage i Oslo, forfatterens bemerkning!) kun paa et eneste Sted fundet den, nemlig ved Sandøsund i Christianiafjorden, hvor den voxte i stor Mængde.

På Jomfruland blei hybridene samla av Axel Blytt 26. juni 1888 (på stranda på vestsida, nordenfor fyret) mens Ove Dahl er ført opp i *Artskart* med et funn fra Jomfruland datert 25. juni 1888. Oddvar Pedersen sendte meg en kopi av A. Blytts dagbok fra studentekskursjonen til Jomfruland. Der har Blytt skrevet følgende:

.... Psamma baltica [steril, overstrøket] med gamle ax fra i fjor, sammen med Elymus og

Phragmites på sandig strand nordfor fyret på vestsida af øen!

Psamma var det vitenskapelige navnet på *Ammophila* i den tida.

Ove Dahl var med på denne ekskursjonen til Jomfruland. På turen har han sannsynligvis også samla materiale av østersjørør som seinere har havna i herbariet på Tøyen. At Dahls funn er datert 25. juni, mens A. Blytts materiale (eller observasjon) er datert 26. juni, kan være en lapsus, eller det kan kanskje også bero på at Dahl fant arten 25. juni og viste den fram til de øvrige deltagerne neste dag. Hvorfor Dyring ikke har tatt med at Ove Dahl var "medfinner" på noe vis, kan en bare undre seg over. Oppstandelsen kan kanskje også ha vært så stor over det andre funnet av hybridene i Norge at marehalmene, som må ha vokst på lokaliteten, rett og slett blei oversett og således ikke kom med i plantelista til Blytt. En annen mulighet kan også være at i 1888 var det bare aks av hybridene som hadde vokst fram, eller at antallet av marehalm var svært lite og ikke blei lagt merke til, noe av den samme følelsen jeg selv har etter mitt besøk i 1972. Dette er ting vi bare kan spekulere på. Imidlertid synes jeg det vil være rart om to så kyndige botanikere som A. Blytt og Dahl skulle ha oversett den ene hovedarten (eller begge) til hybridene.

Hvordan kjenner vi så igjen hybridene?

La oss først se på et problem som oppstår omkring fenomenet "fertilitet", det vil si evnen til å sette frø. Det vanlige er at hybrider er sterile, altså

at de ikke kan sette frø. Om vi ser på hva som står i forskjellige floraer om dette når det gjelder hybridene mellom marehalm og bergrørkvein, er det lett å bli litt forvirra.

Om de to artene hybridiserer, kan det oppstå tre hybridformer, såkalte nothomorfer, som i noen grad kan skilles morfologisk. Hybridformene kan adskilles på kromosomene om man kan metodene for dette. Det siste ligger så avgjort utenfor de aller, aller fleste amatørers kompetanse. Men en viss mulighet er det altså for at vi kan nærme oss en løsning likevel.

Trolig marehalm, kan også være en lys østersjørør *XAmmocalamagrostis baltica nm. intermedia*, Borestranda, 1. juli 2014

Foto: Øystein Ruden

I noen floraer står det at hybridene er steril. Både hos *Stace* (1997) og i *Den nya nordiska floran* (2003) er dette

slått fast. Hos Lid (2005) skriver imidlertid Elven følgende:

Pollenknapp ca. 4mm lang, opnar seg ikkje og oftast utan godt pollen. Her åpnes det en liten mulighet gjennom ordbruken "*og oftast utan godt pollen*" for at hybridene kan opptre som fertile. I siste utgave av *Norsk flora* (2022) virker forfatterne litt mer reserverte. Her føyer de til "*steril*" etter det som står i 2005-utgaven og skriver så:

men med sterk vegetativ vekst,..

Tar vi så for oss *Atlas Flora Danica* ved Per Hartvig (2015) står det å lese på s. 1011:

Hybridene inklusive tilbakekrydsninger til foreldreartene kan klassifiseres i 3 morfologiske ret konstante hybridformer (nothomorfer):

(= Nm.). Disse er altså:

Nm. epigeioidea (Westerg.) Hyl.

Nm. intermedia (Westerg.) Hyl.

Nm. subarenaria (Marsson) Hyl.

Også i Lids *Norsk flora* (2005) står det at det er skilt ut tre hybridformer som kalles nothomorfer, forkortet "nm". (Se nedenfor!) Her ligger det altså inne ikke bare små morfologiske forskjeller, men også forskjeller knyttet til kromosomene. (Se over.)

Tilbake hos Lid finner vi altså de samme tre hybridformene, og det står der at *Nm. intermedia* er intermediær og har kromosomtallet $2n = ca. 28$, ett kromosomsett fra hver av foreldreartene (14 + 14), og denne hybridene står midt mellom foreldreartene. *Nm. subarenaria* har $2n = ca. 42$ kromosomer, dvs. tre sett kromosompar, to

fra *Ammophila* (14+14) og ett sett fra bergrørkvein (14) og står nærmere *Ammophila* (marehalm). Til slutt er det Nm. *epigeioidea* som også har tre sett kromosompar, $2n =$ (ca.) 42 kromosomer, hvor to sett stammer fra bergrørkvein (14 + 14) og ett sett fra marehalm, og denne hybriden står habituellt nærmere *Calamagrostis epigejos*. Dette betyr kanskje at det må ha funnet sted en tilbakekrysning mellom hybriden og en av foreldreartene. (Se siste utgave av *Norsk flora* 2022 ved Elven og flere.)

Det vil altså i noen grad være mulig å skille disse hybridformene, med utvidet kunnskap også for oss amatører, noe jeg kommer tilbake til nedenfor.

Trolig en X*Ammocalamagrostis baltica*
nm. subarenaria. Saaremaa, Estland,
15. juli 2010

Kan vi se forskjeller?

Den første forskjellen mellom marehalm og østersjørør som du vil legge merke til i felt, er trolig fargen på toppen (akset) av strået. Hos østersjørør er toppen gråfiolett av farge, tydelig mørkere enn den lyse, litt grågrønne hos marehalm. Siden begge "artene" til vanlig er å finne på samme lokalitet, vil du også ofte kunne sammenlikne toppene og se at toppen hos marehalm gjerne er tett og kjevleforma, mens toppen hos østersjørør gjerne er smalere og dessuten litt oppdelt. Er du fortsatt i tvil og har med deg ei god lupe, vil du kunne sammenlikne lengda på håra inne i småakset nederst på ytteragna. (Se figuren.) Hos marehalm er disse håra omtrent halvparten så lange som håra i småakset hos østersjørør.

Jeg tror imidlertid at om begge "artene" finnes på stedet, vil fargen på toppen være den beste måten å se om hybriden finnes.

Sjekk imidlertid tegningene av "artene" i floraen til Stenberg og Mossberg (*Den nya nordiska floran* 2003). De yter forskjellene nærmest full rettferdighet, og det ser ut til at det er brukt to av "hybridvariantene" som modeller. I *Danmarks græsser* av Jens Christian Schou, Peter Wind og Simon Lægaard (2014) er det også laget en del illustrasjoner (s. 171) som er verdt å se nærmere på. Her kommer forskjellene på de enkelte *nothomorferene* fram. For eksempel sees her tydelig at *nm. epigeioidea* faktisk likner mest på en *Calamagrostis epigejos*.

I *Atlas Flora Danica* (2015) ved Per Hartvig er forekomsten av *nm. subarenaria* den mest vanlige i Danmark, mens de to andre hybridvariantene er ganske sjeldne.

Figur 1772 av hybridene hos Lid er en tegning av *nm. subarenaria*. Mossbergs tegninger viser sannsynligvis to av de hybridformene som er nevnt over. Noe bilde av *nm. epigeioidea* har jeg ikke, bare

illustrasjonen av den i *Danmarks græsser*. Den er meget sjelden.

PS.

Bruk så gjerne kommende sommer til å leite opp en forekomst der marehalm vokser i hop med snerprørkvein *Calamagrostis arundinacea*. Hybridene dem imellom er funnet på Hvaler i Østfold.

Trolig en *XAmmocalamagrostis baltica nm. subarenaria*,
Saaremaa, Estland, 15. juli 2010

Kilder:

Artskart: Nettstedet: *Vis utvalg i kart | Artskart 2* (oppslag i februar 2023).

(<https://www.artsdatabanken.no>, og søk etter *Artskart*).

Blytt, A. 1905. *Haandbog i Norges flora*. J.W.Cappelen, Oslo.

Blytt, M. N. 1861. *Norges flora*, b. 1. Trykt hos Brøgger og Christie, Christiania.

Dyring, J. 1911. *Flora grenmarensis*. *Nyt Mag. for Naturvidenskaberne*, b.49, h. II - III. Kristiania.

Elven, R., Bjørå, C. S., Fremstad, E., Hegre, H. og Solstad, H. 2022. *Norsk flora*, 8. utg. Det Norske Samlaget, Oslo.

- Hartvig, P. & Vestergaard, P. (red.) 2015. *Flora Danica*. Gyldendal Fakta, København.
- Lid, J. & Lid, D. T. 2005. *Norsk flora*, 7. utg. v/ Reidar Elven.
Det Norske Samlaget, Oslo.
- Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003. *Den nya nordiska floran*. Wahlström & Widstrand.
- Schou, J. C., Wind P. & Lægaard, S. 2014. *Danmarks græsser*, 2. utg. BFN's forlag.
- Stace, C. 1997. *New flora of the British Isles*, 2. utgave. Cambridge University Press.

YTTERLIGERE BEMERKNINGER TIL REGISTRERINGEN AV MAREHALM *Ammophila arenaria* FRA NARVIK

Roger Halvorsen

Bestemmelsen av "marehalm *Ammophila*" utifra bildene i *Artskart* gir etter manges mening grunn til tvil om at denne er riktig. Forfatterne av *Norsk flora* har utelatt de fire nye funna som er nevnt i artikkelen. Torbjørn Alm i Tromsø har blandete erfaringer med utenlandske rapporter og Erik Ljungstrand er kategorisk når

det gjelder bildene i *Artskart*: "Det er ikke bilder av *Ammophila arenaria*!" Jeg selv er, som nevnt i artikkelen, heller ikke enig.

Jeg skal imidlertid undersøke forholdene omkring funnet fra Narvik og eventuelt de øvrige tre funna som er nevnt i *Artskart* og komme tilbake til problemet i neste nummer av *Listéra*.

HUSK ADRESSEENDRING !!!

Flytter du, har du ny e-post-adresse eller nytt telefonnummer?

Send beskjed til a-jhalvo@online.no eller post@botaniskforening.no

Dette er viktig for at vi kan sende deg *Listéra* til riktig adresse, og for å kunne holde deg oppdatert via e-post og SMS.

For hver utsendelse av medlemsbladet opplever vi å få blader i retur fra Posten. Det er kjedelig med ekstra arbeid og utgifter. Så det er fint om du kan varsle om endringer. Posten krever full gateadresse og også leilighetsnummer der det bor flere med samme gatenummer.

Mye informasjon blir i dag sendt ut som e-post både fra oss og NBF sentralt, så det er også viktig at vi har riktig e-post-adresse på deg. Fint om medlemskapet fungerer som det skal for deg, TBF og NBF.

Åse Halvorsen

Hestehoven

Når frosten slipper taket
men marken ligger bar,
da dukker opp av jorden
en liten lubben kar.

En tussilago gul og glad
som står der stolt og fin.
Den trosser snø og regn og sludd
og viser blomsten sin.

Straks solen har fått bedre tak
vil blåveis hilse blid,
fra åkerkant og bakkehell,
langs vei og krøttersti.

Så spretter løv, så spirer gress,
naturen slippes fri.
Og lytter du så hører du
en blomstersymfoni.

Snart lyser de fra blomstereng
konvall, fiol og kvann.
Nå jobber humlene på spreng
og bier likedan.

Men høsten kommer brusende
med vind og sno fra nord.
Belger brister, frøet spres
og fester seg i jord.

Så faller snøen stille ned
og dekker eng og snar.
Men under snøen venter spent
en liten lubben kar.

Bjarne Hattestad

Foto: Kristin Steineger Vigander

RYNKESYRE, *Rumex rugosus* Campd.

NY ART SOM ER I FERD MED Å ETABLERE SEG I NORGE

Bjørn Erik Halvorsen

Fullvoksen rynkesyre *Rumex rugosus*

I 2019 ble jeg oppmerksom på en høyreist syre som hadde dukket opp i veiskrenten utenfor mitt bosted i Porsgrunn. Jeg trodde først at dette måtte være storsyre *Rumex thyrsiflorus*. Sommeren etter reagerte jeg på at bladene var spesielt breie og var buklete. Jeg fant svaret i *Gyldendals store nordiske flora*. Bo Mossbergs tegning og Lennart Stenbergs tekst stemte fint med rynkesyre *Rumex rugosus*. Jeg undersøkte området nøyer og fant ca. 10 planter. Reidar

Elven på Botanisk museum på Tøyen har fått belegg av planten, og han har bekreftet at det er rynkesyre.

Lokaliteten ligger langs sykkel-/gangvei i Breidablikkbakken i Porsgrunn, mellom veikryssene med Borgeåsen Terrasse og Utsikten. Dette er en sydvestvendt skråning som er restene av en sidemorene fra istiden, og er således en sterkt soleksponert og tørr bakke. I mange år var skråningen tett furuskog (*Pinus sylvestris*) som var plantet etter byggingen av terrasseleilighetene i 1982. Den ble fjernet for ca. 8 år siden. Skråningen blir nå slått av oss som bor på stedet, hver sommer.

Ung utgave av planten

På nettstedet *Artskart* har jeg funnet ut at første registrering av denne planten i Norge ble gjort av Trond Grøstad 5. juli 2005 på en fjørårssådd plen på Presteløkka i Larvik. Fram til utgangen av 2022 var det kommet inn

43 registreringer av planten. 19 av disse var kommet i løpet av de siste fire årene. De fleste registreringene ligger syd i tidligere Vestfold fylke. Ellers finner jeg spredte registreringer i Syd-Norge, og den nordligste er fra Trondheim i 2019.

Fruktdekkblad

Jeg har smakt på en bladbit fra planten. Den har en svært intens syresmak. Jeg har også lagt merke til at små sorte maur er svært glade i hele planten, og det blir hurtig spist hull i bladverket.

(Vitenskapelige artsnavn er hentet fra nettstedet *Artskart* på den datoen teksten ble skrevet. Vitenskapelige artsnavn blir på nettstedet *Artskart* kontinuerlig fornyet i henhold til normgivende, internasjonale nettsider.)

Kilder:

Artskart: Nettstedet: *Vis utvalg i kart | Artskart 2* (oppslagsdato 2023-02-01).

(<https://www.artsdatabanken.no>, og søk etter *Artskart*).

Mossberg, B. & Stenberg, L. 2012. *Gyldendals store nordiske flora*. Gyldendals forlag.

Det er ingen tvil om at rynkesyre er en fremmed art i Norge. Spørsmålet er om den kan være en trussel mot naturlig norsk vegetasjon. Plantene i Breidablikkbakken ser foreløpig ikke ut til å presse ut andre arter. Hage-lupin *Lupinus polyphyllus*, som også finnes på lokaliteten, er langt mer aggressiv. Den mest dominante arten i skråningen er reinfann *Tanacetum vulgare*. Andre typiske arter er prikkperikum *Hypericum perforatum*, rødknapp *Knautia arvensis*, ryllik *Achillea millefolium* og åker-grisøre *Hypochaeris glabra* (som har spredt seg fra et område 100 meter høyere oppe i bakken). Jeg tror derfor neppe rynkesyre er en kandidat til å få en høy uønsket-kategori som fremmed art. Andre *Rumex*-arter som finnes langs sykkelstien i Breidablikkbakken er høymol *R. longifolius*, matsyre *R. acetosa* og småsyre *R. acetosella*.

SØSTRENE PÅ ENGA

Artslære og naturvern i lyrikkundervisningen

Denne artikkelen er først publisert i *Bedre Skole* nr. 4/2022, 34. årgang. Audhild Norendal har gitt samtykke til at artikkelen gjengis i medlemsbladet *Listéra*.

Audhild Norendal

Det å kjenne navn på det du ser i naturen, kan være tilstrekkelig til at du begynner å engasjere deg. Da vil du også bli oppmerksom på hva vi har – og hva vi ikke ønsker å miste.

Blika, 22. mai 2022, Audhild Norendal sitter som nr. 2 fra venstre
Foto: Christian Kortner

En søndag formiddag midt i mai var datteren og niesen min på 15 år og jeg invitert med av far og bestefar til Svartdal i Øvre Telemark. Her skulle vi få være med Botanisk forening for å oppleve søstermarihånd i blomst.

Søstermarihånden er en rødlistet og fredet orkidé som bare vokser på noen svært få plasser i Sørøst-Norge. De største populasjonene finnes på tradisjonelt drevne slåttemarkar med ugjødslede beiter i Øvre Telemark,

akkurat der vi befant oss. Orkideen er viktig for artsrikdommen på slåtteen og er en verdifull del av natur- og kulturarven. Den er derfor kåret til Telemarks fylkesblomst.

Gjennomsnittsalderen i Botanisk forening er høy. Et av medlemmene uttrykte mismodig at disse ekskursionene nok kom til å ende med oss siden det var lite blomsterinteresse å spore blant ungdommen. Og mens de erfarne hobbybotanikerne frydet seg over alle søstrene som var kommet på enga i år, viste heller ikke mine 15-åringer den store entusiasmen overfor dette sjeldne skuet av truede søstre innover de lysåpne slettene. Jentene var mest opptatt av å ta selfier med den flotte utsikten i bakgrunnen.

Men etter å ha bevitnet begeistringen til de andre turdeltakerne og hørt navnet på blomsten nevnt noen ganger, ble nysgjerrigheten likevel gradvis vekket til live. Hvorfor ble denne blomsten egentlig kalt for søstermarihånd? Jentene ble fortalt at det norske navnet trolig skyldes at arten finnes i en gul og en rød fargevariant, som to søstre, alle andre steder der de vokser, men ikke i Norge. Navnet er derfor litt misvisende. Grunnen til at bare den gule varianten finnes her, er trolig tilfeldigheter som har gjort at genene til den røde blomsterfargen enten ikke har kommet til landet etter istida, eller har gått tapt etterpå. Videre kunne de garvede botanikerne fortelle at pollineringen til søstermarihånden er fascinerende og avansert. Insektene på enga blir lurt til å bidra i pollineringen. Søstermarihånden kan nemlig ikke tilby nektar, selv om

blomstene med sitt fargerike og fristende utseende tydelig signaliserer at her er det mat å finne. Blomsten besøkes hovedsakelig av humler, særlig humledronningen, som villig lar seg lokke. Og siden søstrene blomstrer så tidlig i sesongen, kan de nettopp utnytte at de nylig framkomne insektene er helt uerfarne og lett går på limpinnen, i alle fall noen ganger, før de flyr videre til andre som kan gi ekte vare.

Etter denne minileksjonen var ikke de to 15-åringene lenger bare opptatt av selfier med utsikt, men ønsket også å forevige blomsten gjennom mobilkameraet. Jentene ymtet dessuten frampå om at de kanskje hadde lyst til å være med på den samme turen neste vår, for å sjekke om det kom til å være like mange blomster på enga da. De hadde i løpet av turen fått en relasjon til denne besnærende lille søsteren. Det er som med oss mennesker imellom. Dem vi kjenner ved navn og vet noe om, står oss nærmere enn dem vi ikke kjenner ved navn og ikke vet noe om.

Å verne om livet på jorda

I den overordnede delen av læreplanen står det om det fagovergripende temaet *bærekraftig utvikling* at det handler om å verne om livet på jorda. Det er et stort oppdrag som er gitt til den oppvoksende slekt. Tap av verdens arts mangfold omtales som en av verdens største miljøtrusler. I vår tid utryddes arter 100 til 1000 ganger raskere enn hva som er tilfelle under naturlige omstendigheter. Det vil si at 10–100 arter utslettes hvert døgn. Direktoratet for naturforvaltning

(DN) hevder at innen 25 år vil 10 prosent av jordens arter være utryddet. I Norge er 20,9 prosent av landets 15 000 vurderte arter oppført på DNS nasjonale rødliste (Norsk naturarv).

Samtidig blir det mer og mer vanlig at den yngre generasjonen ikke kjenner gran fra furu, trost fra stær eller løvetann fra hestehov. De siste 15–20 årene har flere forskere vært opptatt av at kunnskapen om plante- og dyrearter er gått sterkt tilbake, og beskriver evnen til å identifisere arter som alarmerende svak blant elever, lærere og i resten av befolkningen (Palmberg, 2012; Yli-Panula & Matikainen, 2014). Filosof Arne Johan Vetlesen er i denne sammenhengen bekymret for at unge mennesker dermed ikke har forutsetningene til å fatte omfanget av artsutryddelsen i sin egen levetid og slik kan komme til å være helt uvitende om hva de bør savne (Vetlesen, 2020).

Vetlesen øyner likevel et håp. Nærhetsetikken kan muligens vekke oss opp fra dvalen og gi nye perspektiver på vårt tapte forhold til naturen. Vi må forsøke å nærme oss den som en jeg–du-erfaring, som en omsorg. Emmanuel Lévinas forklarer dette som et *møte med den andres ansikt* (Lévinas, 1993):

Ansiktet eksponerer nakenheten, nøden, det trengende hos den andre, og representerer en sårbarhet som uvegerlig gir jeget et ansvar (Vetlesen, 1996, s. 33).

Og selv om ansvaret overfor den andre hovedsakelig er knyttet til relasjoner mellom mennesker, og

spesielt i møtet mellom to (jeg og du), beskriver Lévinas også ansvaret slik det oppstår i møte med den andre, som noe ubestemt og uendelig:

Jeg er ansvarlig for 'alt og alle', ansvarlig for den andres skyld og for 'hele universet', ansvarlig like til å gå inn i den andres sted.

Ansvarsfølelsen har derfor relevans i flere typer relasjoner mellom mennesker og overfor omverdenen (Vetlesen, 1996, s. 8). Den danske filosofen og pedagogen Peter Kemp utvider ansvaret til å gjelde mennesker langt borte, de som ennå ikke lever, og den ikkemenneskelige naturen (Kemp, 2013). Dypest sett dreier det seg om å se *alle* livsytringer rundt oss som *ansikter* vi har et ansvar for.

Men om vi skal greie å gjenkjenne våre medskapninger i naturen som den andres ansikt, forutsetter det en relasjon. Denne relasjonen er fundert på at vi kjenner artene ved navn og vet noe om deres iboende egenskaper. Først da kan naturen få virkelig verdi for oss, og først da vet vi egentlig hva vi står i fare for å miste. Hans Børli skrev en gang:

Kjøp deg en billig liten flora og ta den med ut på engene en forsommerdag, så vil du snart få en rar fornemmelse av å ha levd som en fremmed i din egen hverdag. Det er rart med det: aldri så lite kunnskap om tingene får dem straks til å rykke nærmere, i en ny fortrolighet. (Hans Børli, 1988, s. 99).

Blika 29. mai 2021, eng av Telemarks fylkesblomst søstermarihand
Foto: Christian Kortner

Artslære i litteraturundervisningen

Bærekraftig utvikling er et fagovergripende og tverrfaglig tema i skolen. Mens det tidligere stort sett var forbeholdt naturfag og til en viss grad samfunnsfag å undervise om bærekraftsrelaterte spørsmål, har bærekraftig utvikling også blitt til en sentral del av norskfagets læreplan (LK20). Dermed anerkjennes det at et fag med hovedvekt på språk og litteratur kan ha en viktig funksjon i arbeidet med å verne om naturen. I norskfaget dreier bærekraftig utvikling seg blant annet om at elevene skal utvikle kunnskap om hvordan tekster framstiller natur, miljø og livsbetingelser, lokalt og globalt.

Lyriske tekster framstiller ofte natur, miljø og livsbetingelser. Men hvordan kan et dikt bidra til at

elevene lærer om arter og på den måten fatter interesse for naturvern? Hans Børli (1918–1989), Harald Sverdrup (1923–1992) og Olav H. Hauge (1908–1994) er eksempler på lyrikere som har skrevet mye om blomster og dyr og om livet i skogen og på enga. Disse forfatterne hadde et vell av artskunnskap som de gjerne skrev inn i diktene sine. Når det kommer til planter og blomster spesielt, nevner tømmerhuggeren Børli 135 arter i sine dikt, hobbybotanikeren Sverdrup 90 og eplebonden Hauge om lag 70 (Arnesen, 2016). Og de navngir gjerne plantearter som sjelden blir nevnt ellers, som for eksempel blåtopp, einstape, marimjelle og tiriltunge.

Ofte er det enkeltartenes biologi og økologi som er hovedmotiv i diktene

deres. Børli valgte seg villgraset finnskjegg som et gjennomgående motiv. I diktet *Villblommer* representerer dette strie og gustne gresset det fattigslige gårdslivet og slitet som Børli vokste opp med, mens arter som tjæreblom, tepperot, veronika, tjyrublom og fagerklokke kan omskape finnskjeggbakkene til

*en sundrivin regnbåga og
små filialer av Himmerike
slik ved sankthansleite
hver gudskapte sommer.*

(2017, s. 377). I diktet *Geitrams, rallarrose* av Sverdrup blir denne blomsten en representant for framskrittstro i jernbaneutbyggingens barndom idet han skriver (2003, s. 524):

*Geitrams gynger gjennom sluskens
ganglag.*

*Geitrams vokser i små røde tårn
med en kompassrose som peker fram
mot stadig nye arbeidsplasser.*

Og i diktet *Revebjøllur* i grustaket skriver Hauge om hvordan vegetasjonen får et uttømt grustak til å gro til og bli helt og friskt igjen. På taket vokser det i begynnelsen:

*Bjønnbær i krapar
og ungbjørk med slikkjande
smylve um legg.*

Når disse artene er i gang med sårhelingen, kommer så reinrosen, blåklokken og revebjellen og villig hjelper til (1994, s. 33).

Ved å framvise en grundig naturkunnskap og tydelig fremme plantenes særtrekk anerkjenner disse forfatterne artenes genuinitet og viser fram naturens egenverdi for oss lesere. Plantemotivene får en underliggjørende virkning som gjør at vi

nysgjerrig og fascinert stopper opp og observerer dette fremmede. Med det nye og skjerpede blikket kan vi møte våre medskapninger i naturen som levende vesener som har en verdi i seg selv. Slik kan et dikt hjelpe oss til å se naturen med et fornyet og klart blikk.

Samtidig er vi, i diskusjonen om hvilken funksjon litteratur skal ha for barn og unge, opptatt av gjenkjennelse og identifikasjon med det som blir beskrevet og forklart. Her har lyrikken et spesielt potensial. I et dikt er naturen gjerne besjelet. Gjennom å veve plantelivet og menneskelivet tett sammen i besjelingen kommer planten og miljøet den lever i, nærmere inn på det livet vi selv lever. Det er besjelingens virkning.

I diktene til Sverdrup, Hauge og Børli gis plantene og blomstene ofte antropomorfe trekk, og slik blir de sider ved det menneskelige og gjenkjennelige. I *Solblom* skriver Børli om denne gule blomsten som vokser tett inn ved gjerdet til gården: *Kronene vaks seg så overmodige store at stengelen sviktet under dem. De sank i myk bue gjennom lyset, sank hjelpeløst ned i gras-skyggen. I juli – da dogga tok til å falle tyngre – sloknet de gule solene i spindelvevsriket, de skymme, rå, lågt nede ved jorda.* (2017, s. 428).

Slik blir solblommene et bilde på hvordan glede raskt kan avløses av sorg, og hvordan håp og optimisme har sin motsats i tristhet og angst i menneskelivet. Som oss mennesker, er blomstene dessuten framstilt som sammensatte vesener og kan derfor både ha mørke og destruktive sider.

Sverdrup skriver i *Fantasi over en bulmeurt på Vasser* (2003, s. 223) at:

*Hun har lysgult silkesvelg
med striper ned mot en fiolett
giftdråpe.*

*Eksklusiv, pervers står hun i sand
og lokker med gammeldags synd.*

Og Hauge skriver, som Børli, om det strie finnskjegget i diktet *Ætt* at (1994, s. 126):

*Er du i ett med finntoppen,
greider du deg lengst:
Flisgul og grønn i skjegget,
sint og seig som fan;
ingen ting bit på deg.*

Som i menneskelivet er det altså ikke det ytre som teller mest i lengden.

Blika 22. mai 2022, søstermarihand
Foto: Christian Kortner

Litteraturdidaktikeren Magne Drangeid påpeker at dikt med besjelet natur kan utgjøre en nødvendig motvekt til det den franske vitenskapssosiologen Bruno Latour kaller det moderne samfunnets hang til å avsjele den ikke-menneskelige

verdenen, der dyr og planter er passive, uvirksomme og uten noen form for kommunikative evner. Besjelingen av planter og dyr formidler nettopp den viktige erkjennelsen av at det ikke bare er mennesker som er levende, tenkende og følende vesener. En gevinst ved en antropomorf framstilling er at det kan bli lettere for mennesket å kjenne seg knyttet til alt det ikke-menneskelige som i ulik grad oppleves som fremmed. Det kan igjen gjøre det enklere å verdsette tilværelsen, fordi man ved å gå på besøk hos *den fremmede andre*, i tekster som i naturen, kan kjenne seg i slekt med noe større (Drangeid, 2020).

Avslutning

Det som går tapt, vil aldri komme tilbake. Barn og unge som skal arve jorda, er langt fattigere på urørt natur enn tidligere generasjoner. Det å lære elevene om ulike arters navn og egenskaper kan bidra til å gjøre dem mer bevisst på hva de faktisk er i ferd med å miste. Dette er et fagovergripende og tverrfaglig ansvar i skolen, og elevene må da få anledning til å oppleve og erfare sine medskapninger på flest mulige måter. Det kan skje gjennom førstehåndserfaringer ute i naturen og ved å lese forskjellige typer tekster. Og da trengs det tekster som både kan vekke tankene og følelsene til elevene.

Skjønnlitteraturen inviterer til et møte med det som er forskjellig fra en selv og åpner samtidig for en identifisering. Lyriske tekster kan i denne sammenhengen være en fruktbar vei til innlevelse og engasjement

i andre livsytringer, innsikt i dyr og planter sine liv og tilgang til de vilkårene som skaper disse livene. Et dikt henvender seg både kognitivt og følelsesmessig, og slik kan leseren få økt kunnskap og samtidig få kjenne på en omsorg. Da kan den didaktiske virkningen bli at eleven åpner mer opp for å møte den andres ansikt i naturen.

Diktlesningen vil neppe påvirke den utviklingen som styrer jordkloden

mot stadig høyere temperaturer, voldsommere klima og økende artsutryddelse. Men refleksjoner over hva det betyr å nærme seg naturen som et menneske, i et språk som utgår fra oss selv, gjør oss kanskje bedre i stand til å erkjenne at dette er en verden vi holder på å ødelegge. Slike refleksjoner kan forhåpentligvis få oss til bedre å fatte det ansvaret som denne erkjennelsen så tydelig pålegger oss.

LITTERATUR

- Arnesen, T. 2016. Ecology, Species and Poetry of the Outlying Lands: a Norwegian Pastoral? *Green Letters*, 20(1), 20 -33.
- Børli, H. 1988. *Med øks og lyre. Blar av en tømmerhuggers dagbok*. Aschehoug.
- Børli, H. 2017. *Samlede dikt*. Aschehoug.
- Drangeid, M. 2020. Dikt som opning mot «meir-enn-mennesket». Olav H. Hauges diktning og eleven sin omverd. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* 104(3), 257–267.
- Hauge, O. H. 1994. *Dikt i samling*. Samlaget.
- Kemp, P. 2013. *Verdensborgeren. Pædagogisk og politisk ideal for det 21. århundrede*. Hans Reitzels Forlag.
- Lévinas, E. 1993. *Den Annens humanisme*. Aschehoug.
- Norsk naturarv (u.å.). Utryddelse av arter. Hentet 3. juni 2022 frå <https://www.naturarv.no/utryddelse-av-arter.311594-32423.html>
- Palmberg, I. 2012. Artkunnskap och intresse för arter hos blivande lärare för grundskolan. *NorDiNa: Nordic Studies in Science Education*, 8(3), 244–257.
- Sverdrup, H. 2003. *Samlede dikt*. Aschehoug.
- Utdanningsdirektoratet. 2019. *Læreplan i norsk (NOR1-06)*. <https://www.udir.no/lk20/nor01-06>
- Vetlesen, A.J. 1996. Emmanuel Lévinas. I: A.J. Vetlesen (red.), *Nærhetsetikk* (s. 15–49). Ad Notam Gyldendal.
- Vetlesen, A.J. 2020. Hvor ble det av kattugle? I: K.I. Bjørklyhaug & A.J. Vetlesen (red.), *Det går til helvete. Eller?* (s. 27–36). Dinamo forlag.
- Yli-Panula, E. & Matikainen, E. 2014. Students and student teachers' ability to name animals in ecosystems: A perspective of animal knowledge and biodiversity. *Journal of Baltic Science Education*, 13(4), 559–573.

TUNTREET I SEGN OG SOGE

Eivind Heggenes¹

„DEN GAMLE MESTER”

Diktarpresten Jørgen Moe (1813-82), som var fødd og oppvoksen på Ringerike, blei i 1853 utnemnd til res. kapellan i Sigdal og Krødsherad. Det var under sitt opphald her – på Krødsherad gamle prestegard, at han skreiv det kjende hyldningsdiktet til „Den gamle mester” – det fleire hundre år gamle eiketreet.

„Den gamle mester”, som framleis stend på prestegarden, blir teken godt vare på, kan kirkeverge og kultursekretær i Krødsherad kommune, Kari Sandvik, opplysa.

Elles er det vel storverket med å samla norske folkeeventyr saman med Asbjørnsen, som for all framtid vil gje han ein høvdingeplass i kultursoga vår.

Tuntreet

I segn, soge og folketru i det heile, hev tuntreet spela ei viktig rolle. I gamal tid blei tuntreet sett på som eit symbol på sjølv ætta si vokster og trivnad. Det var ein stad der garden sine gode vetter og fylgje heldt til. Og

treet blei heilt til seinare tider sett på med nær sagt heilag ærefrykt.

Dette var i grunnen ikkje så merkelig. For medan tida gjekk og ætteledene skifte, sto tuntreet der kvar vår med grønne greiner. Treet såg dei gamle som rusla mot livskvelden, og dei unge som voks opp.

Endå ein vår med grønne greiner på tuntreet. „Jau, ætta skulde visseleg få leva!”

Diktaren Welhaven (1807 - 73) som levde om lag samstundes med Jørgen Moe, hadde òg sin „Gamle mester”. I diktet „Det fredede Træ” som er vigd til den kjende Slindebjørka, eit tuntre på garden Slinde ovanfor Fimreite i Sogn, heiter det m.a.:

*Med dype Træk er i dette Billed
Vort Nordens Liv for Tankerne stillet.
Det maa ei ældes og sygne hen;
det skal fra sin Rod besjæles igjen,
og holdes i Ære,
og kjækt sin Krone mod Himlen bære!*

Det er verdt å nemna at begge dei to „Meistrane” er freda i ettertid.

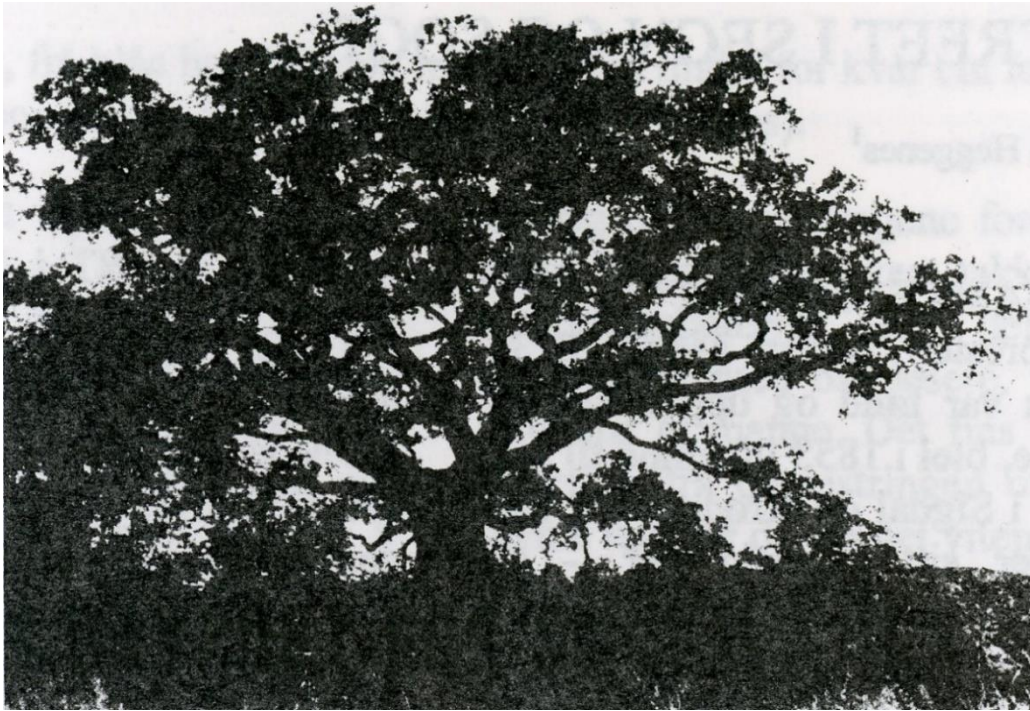
¹ Artikkelen stod i *Telemark Tidend* laurdag 5. juni 1999. Vi har fått lov av forfatteren å gjengi den her i *Listéra*.

I *Listéra* har det blitt tradisjon gjengi en artikkel fra 20 år tilbake. Denne artikkelen sto i *Listéra* 1 – 2003.

Omtale på internett av forfatteren 4. juni 2020 fra *Seljord Sogelag*:

Eivind Heggenes (1907-2005). På 30-talet hadde han fleire dikt på trykk i *Aftenposten*, og han gav au ut nokre bøker. Ei av desse under navnet John Wier. Som gutunge var han gjetar på Krokstjønntaulen for Tone Utgarden.

Eit gammalt eiketree. Frå boka „Plant et tre” av Andreas Vevstad. 1977

Ullebergeika

Kvar gard hev i si tid hatt eit tuntre eller eit vettetree, som sto heime ved husa. Mange stader der husa seinare hev blive flytta, kan det nok hende at tuntreet hev komi litt avsides på garden.

Me hev rundt om i landet tre som er upp til fleire hundre år gamle. Og av desse hev fleire upphaveleg vore tuntre. Dei fleste av desse hev nå i seinare år blive freda.

Av slike tre kan ein nemna den velduge hengebjørka som hev funne plass ved oppkjøringa til Ullern gard på Øvre Eiker, Ullebergeika ved Ulleberg herregard på Brunlanes, vidare kjempeeika på Østråt, som hev eit tvermål på 1,2 meter ved rota. Det er rekna med at eika er over 300 år gamal, og ein meiner ho er planta i den tida Bjelkeætta eigde garden.

Og leitar ein rundt i landet, så er det ikkje vant å finna segn og soge om tuntre og vettetree.

Eikeland

Etter det folketrua fortel skal garden Eikeland øvst i Undalen ha navnet sitt etter ei stor eik, som heilt til dei seinare år sto på ein haug midt på gardstunet. Treet var om lag 1½ favn i ommål og innholt, lik Ullebergeika. Sagnet fortel at ein træl, som hadde blive sinna på husbonden sin, skulle ha hogge av toppen i eldgamal tid. Heilt til 2-3 mannsaldrar sidan dyrka folka på garden treet på det vis at dei kvar jol sette eit krus øl, litt kjøt og nokre lefsor ved foten av treet.

Røysta i trekrona

Frå dei same trakter blir det fortalt om ein bonde som hadde ei mølle ved eit fossefall i nærleiken. Ein gong

heldt bonden på til langt på natt med å kverna korn på mølla. Då han nærma seg heimen gjekk vegen under dei to store eiketrea på gardstunet. Brått hørde han mumlande røyster uppe i trekronone: „Snakk den giruge kjerringi di tilrette, så ho blir snill mot fattigfolk!” Bonden blei vettskremd og flaug inn til kjerringi, som låg og sov, og fortalde kva han hadde høyrte. Kjerringi blei ikkje mindre skremt, og frå den dagen var det ikkje grensor for kor gåvmild og snill ho blei mot fattige folk.

Bonden tykte han hørde røyster i trekronone. Teikningen er av Eivind Kivle.

Vettehaugen

På Øyslebø ved Mandal er det ein haug, som dei kallar Vettehaugen. På denne haugen sto eit stort, gammalt tre. Ved sida av dette skulde kvar mann på Øyslebø slå ei skål øl, nest før jol, til vetten som budde der. Ein gamal mann, som budde på garden blei til

sist lei av dette, og tykte at han trong ølet sjølv. Han let det difor vera. Men om kvelden kom vetten heim til han, og la seg på svilla i stovedøra. Han såg ut til å vera rektig sinna. Men mannen tok ein eldsnerk frå peisen, og dreiv han ut av huset. Sidan såg han ikkje meir til vetten, og han fekk heller ikkje meir øl av folk på garden.

Offerskål

Mange stader hev det vore skikk å slå øl eller mjølk ved vettetree, som sto i nærleiken av husa. Det var som oftast ei osp eller ei rogn. Desse trea blei ofte like heilage som tuntrea. Soleis pla for lang tid sidan ei gamal

kone på garden Lien i Vennesland å slå ut kjernemjøl, kvar laurdag når ho hadde kjerna, i eit gammalt, holt lindetre. Ho meinte at jorda då skulde bera rik grøde.

Ei liknande folketru er òg velkjent i Sverige. Tuntreet, eller vettetreet, svarar til det svenske „boträd” eller „vårdträd”. Etter det som går fram av folketrua og som lenge var levande der i landet, budde garden sine vetter og verjeänder der. Og dei laut ein sjå

upp til med heilag age. Vårdtreet var som oftast ei gamal lind, ask eller alm, og fanst for eit par mannsaldrar sidan mest på kvar gard i Sverige. Dei var så heilage at ingen våga å bryta så mykje som eit lauvblad av dei, det ville føra til ulykke eller sjukdom.

Mange svenske slekter hev fengje navnet sitt etter garden sitt „botråd”.

Når det gjeld dei gamle gravhaugane, så var dei vel meir esla som gravplass for høvdingeætta i bygda. Men dei blei òg liggjande i nærleiken av husa på garden.

I Seljord finn ein i alle fall to slike store gravhaugar. Den eine ved garden Nes ved Seljordsvatnet, den andre i nærleiken av Dyrskuplassen, på eigedomen til Gunnar Sveinsson.

MARIANØKLEBLOM *Primula veris* L.

KÅRET TIL ÅRETS VILLBLOMST 2023 AV NBF

Kristin Steineger Vigander

Denne artikkelen er publisert i *Blyttia* 2023-1. Der har artikkelen noen flere bilder og illustrasjoner enn i denne *Listéra*-utgivelsen.

Så har vi da valgt *Årets villblomst* for åttende år på rad. Denne gang ble det svært jevnt, bare noen få stemmer skilte vinneren fra bakkesøte *Gentianella campestris*. Men det var denne gule, vakre marianøkleblom (figur 1–2, og figur 3 i *Blyttia*) som gikk av med seieren, som en liten velkomst til solen og sommeren.

Linné skrev i 1755:

"Växer på höglänta lundartade ängar, allmän. Svenskt namn är oxelägg, i Västergötland Jungfru Marie nycklar, i Medelpad nyckelblomster, på Gotland gökblomma, i Småland käringtänder, i Hälsingland gullviva, i Östergötland yxlägg, i Gästrikland sempertupp.

Blommar från svalans ankomst till granens blomning. Roten har en angenäm anisliknande lukt. Blom-

morna brukas att lägga på vin samt till färgning av brännvin och snus. Örten används av engelsmännen till sallad och vid tillverkning av bakverk."

Figur 1: Marianøkleblom

Figur 2: Marianøkleblom *Primula veris*. Flere stengler fra samme individ. Og siden vi i kronsvelget ser arret (én liten kule), så ser vi straks at dette er et langgriflet individ.

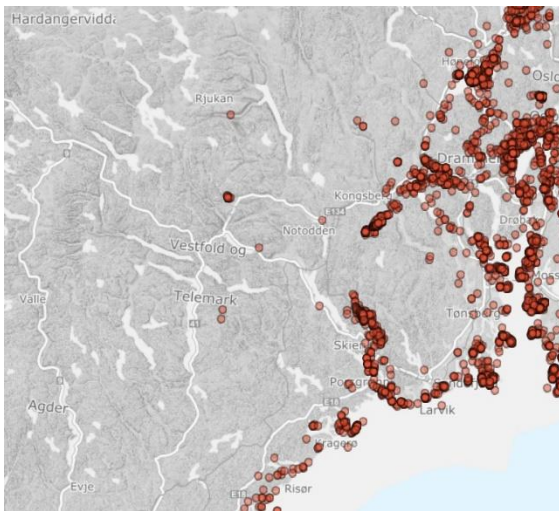

Figur 4: Avblomstret marianøkleblom

Beskrivelse

Marianøkleblom er en flerårig urt med litt tuevekst. Fra en kraftig jordstengel kommer det en bladrosett med eggformete blad som har tydelige nerver, er uregelmessig tannete og er dunhårete under. På toppen av den stive, hårete stengelen sitter det tre til ti gule blomster sammen i en skjerm. Hver av blomstene er beskyttet av et gulgrønt, klokkeformet beger med blekgule nerver og tilspissete fliker. Kronen er 8–20 mm bred og gul med oransje flekker ved basis. Blomstene

er først hengende, men retter seg opp etter pollinering slik at ikke frøene skal falle ned på bakken. De bleke opprette fruktstandene (figur 4) er lett synlige. Planten har frøreproduksjon med ballistisk frøspredning over korte avstander. Frøene ligger i kapsler og når disse åpnes slynges frøene ut.

Figur 5: Utbredelse av marianøkleblom i Vestfold og Telemark i *Artskart*

Voksested og utbredelse

Marianøkleblom vokser i enger, kratt, åpen skog, skrenter og veikanter på tørr og hovedsakelig kalkrik jord. Marianøkleblom er (eller kanskje rettere sagt har vært) relativt vanlig på nedre Østlandet og i ytre Sør-Trøndelag, med noen andre ville lokaliteter, som i Hardanger. Det meldes om sterk tilbakegang i kulturlandskapet, spesielt er forekomster i slåtteng blitt sjeldnere, og forekomster i beitet skog forsvinner når skogen ikke lenger beites. Men man kan fortsatt finne de gule nøkleknippene, ofte i skogkanter og veikanter. I Norsk rødliste fra 2021 er marianøkleblom vurdert som sårbar (VU). Tilbakegangen er spesielt

tydelig utenom kalkstrøkene, der arten har vært sterkt kulturlandskapsavhengig. Den holder seg bedre i kalkbygdene, der den har sterkt fotfeste også i naturlig vegetasjon. Utbredelseskartet for Vestfold og Telemark hos *Artskart* (figur 5) viser for det første mange nyere forvillete forekomster, og for det andre også mange feilbestemmelser (se nedenfor om forvekslingsarter).

Navn

Marianøkleblom er en av de tidligste vårblostmene, derav det latinske navnet *Primula veris*, som betyr "den første om våren". Så snart snøen har smeltet, kommer de små rosettbladene til syne.

Det norske navnet marianøkleblom har sin bakgrunn i den vakre legenden om Jomfru Maria som mistet sine nøkler. Jeg fant en artikkel som Sigrid Nordskog skrev i 1998 i *Vest-Telemark blad*, og som forteller denne historien:

"Det var ein gong at jomfru Maria miste nøkleknippet sitt frå himmelen og ned på jorda. Ho vart svært lei seg, for ho tenkte at mellom alle buskene og lyngen der nede blir det umogleg å finne dei att. Men sjå: der voks det opp ei vakker plante med små gule blomar, og blomane minte om nøklar. Jomfru Maria skjøna straks at det var staden der nøkleknippet låg, og ho sende ein liten engel som henta det til henne. Seinare har planta heitt Maria nøkleblom.

Blomen kan faktisk minne litt om ein gamaldags type nøklar brukt til boltelåsar, og navnet himelsnykkel er kjent frå norske dialektar."

Marias navn er knyttet til mange blomster, og mange av disse plantene har i folketroen vært i besittelse av de samme kreftene som Maria selv hadde, for eksempel å gjøre fødselen lettere for mor og barn. Maria nøklebånd var nøkkelen som kunne "låse opp" en trang fødsel.

De fleste av navnene som er gitt til planten henspiller på denne likheten med nøkler: Jomfru Maria nøklebånd, Marinøkler, mainøkkel, himmelsnykler.

Hildegard von Bingen, som levde på 1100-tallet, kalte den for Himmelschlüssel. Det danske navnet er Hulkravet kodriver. Dette navnet er utledet av kodrevler, som betyr kupatter.

Det engelske navnet er Cowslip, som kommer fra det angelsaksiske cu-slippe eller cu-sloppe, som rett og slett betyr kuruke. Dette navnet henger kanskje sammen med at man ofte finner marianøkleblom på områder der kuene beiter. Men det er andre engelske navn som også har sammenheng med nøkler: Lady's keys, St. Peters keys eller Keys from Heaven.

Heterostyli ("etasjebestøvning")

Hos de fleste artene i slekten *Primula* finner vi en egenskap som kalles dimorf heterostyli: en og samme planteart har to varianter av tokjønnete blomster (figur 6, se også figur 1 og 2). Den ene varianten har lang griffel og pollenbærere som er plassert langt nede i kronsvelget ("longistyle", lang griflete, L-morf). Heterostyli finner vi bare hos noen ganske få plantefamilier, blant annet

nøkleblomfamilien og gjøkesyrefamilien. Og hos kattehale *Lythrum salicaria* – som til alt overmål har hele tre blomstertyper (trimorf heterostyli), ikke bare to.

Figur 6: Heterostyli

Langgriflet plante

Kortgriflet plante

Heterostyli er en mekanisme som skal forhindre selvpollinering, og dermed forbedre det genetiske mangfoldet. Fenomenet ble oppdaget av Charles Darwin, som fant ut at pollinering fra pollenbærere til arr som sitter i samme høyde oftest fører til vellykket befruktning, mens all

annen bestøvning stort sett er virkningsløs.

Darwins undersøkelse er beskrevet i boka "*Different Forms of Flowers on Plants of the Same Species*" som ble utgitt i 1877.

Som regel er det like mange av hver type individer, men forskere i Estland har funnet ut at i små populasjoner kan det, enten ved en ren tilfeldighet eller ved utarming av mangfoldet av pollinerende insekter, skje en endring slik at kun den ene blomstertypen blir dominerende eller overtar helt. Oftest er det plantene med lang griffel som blir dominerende. Og da vil denne populasjonen få problemer med frøsetting.

Forvekslingsarter

Figur 7a: Hagenøkkeblom *Primula elatior*
Foto: Iselin Røsjø Evensen

Marianøkkeblom kan forveksles med hagenøkkeblom *Primula elatior* og med kusymre *Primula vulgaris* (figur 7a og 7b). Spesielt i Nord-Norge og i deler av Trøndelag, der marianøkkeblom ikke finnes, men der hagenøkkeblom er vanlig forvillet, tror folk ofte at det er marianøkkeblom de har funnet. Hagenøkkeblom (og da dens vanligste underart

lundnøkkeblom, subsp. *elatior*), har kategori SE – svært høy risiko på Fremmedartslista. *Primula*-arter kan også lett hybridisere, og fra hagenøkkeblom nedstammer en rekke hageformer som kan spre seg i naturen med blomster i forskjellige sterke farger.

Figur 7b: Kusymre *Primula vulgaris*

Blomstene til hagenøkkeblom er som regel større, og har en blekere sitrongul farge. Hagenøkkeblom er også mer åpen i formen, kronflikene er rette og danner en åpen trakt (figur 7a), mens hos marianøkkeblom er kronflikene krumme, slik at blomsten blir bjelle- eller koppformet.

Kusymrens blomster er svakt gulhvite, og de er kjempestore sammenliknet med de to andre (figur 7b). Blomstene sitter dessuten enkeltvis på et langt blomsterskaft som kommer direkte opp fra rosetten, ikke i skjerm på toppen av en overjordstengel. Kusymre er en utpreget oseanisk art som bare finnes i et belte langs kysten fra Grimstad til utløpet av Trondheimsfjorden.

Marianøkkeblom har derimot blomster med en mørkere, varm gulfarge, og med en oransje flekk.

Men når det er sagt: Det finnes en mutasjon hos marianøkleblom som resulterer i røde blomster (figur 8). Dersom slike mutanter krysser seg med den opprinnelige typen, kan blomsterfargen bli noe midt imellom. Denne mutasjonen er faktisk ikke så veldig uvanlig, og på sine steder kan individer med røde blomster nesten dominere voksestedet. Men i tillegg har de selvfølgelig blitt tatt i kultur, og forviller seg på samme måte som den gule.

Figur 8: Den røde fargevarianten av marianøkleblom, kontrollgenmutasjon

Marianøkleblom i folkemedisinen

Nøkleblomartene inneholder fysiologisk virksomme stoffer, såkalte saponiner. Disse er giftige, og beitende dyr unngår derfor gjerne disse artene. Planten er godt kjent i folkemedisinen: Roten, som lukter anis og som har en skarp, ubehagelig smak, har vært brukt i urteblandinger mot hoste. Uttrekk av blader og blomster har vært brukt som svette drivende og slimløsende middel.

Marianøkleblom skal også ha beroligende virkning.

Marianøkleblom i kunsten

De store engene med marianøkleblom finnes kanskje ikke lenger, men minnet om dem er bevart i litteraturen. Når vi for eksempel møter Puck i Shakespeares "En midtsommernattsdrøm" for første gang, synger feen om nøkleblomen, og om hvordan hun skal plukke dugg og henge dem som øredobber på blomsten:

*And I serve the Fairy Queen
To dew her orbs upon the green.
The cowslips tall her pensioners be.
In their gold coats spots you see;
Those be rubies, fairy favours;
In those freckles live their savours.
I must go seek some dewdrops here,
And hang a pearl in every cowslip's
ear.*

John Olaf Paulsen (1851-1924) var en forfatter fra Bergen, og en god venn av Edvard Grieg. På YouTube kan vi høre Kirsten Flagstad syng om denne vårens blomst, komponert i 1875 av Edvard Grieg og med denne teksten av John Olaf Paulsen:

*Med en primula veris
Du Vårens milde, skjønne Barn, tag
vårens første Blomme,
og kast den ej, fordi du ved, at Somrens
Roser komme.
Ak, vist er Somren lys og smuk
og rig er Livets Høst,
men Våren er den deiligste
med Elskovs Leg og Lyst.*

*Og du og jeg, min ranke Mø,
står jo i Vårens Rødme;
så tag da min Blomst,
men giv igjen dit unge Hjertes Sødme!*

Jeg har laget kort og skrevet dikt til årets villblomst 2023 (figur 9).

Da oppfordrer vi alle våre lesere til å gå ut og lete etter *Årets villblomst 2023*. Registrer gjerne funnene på artsobservasjoner.no, og delta gjerne

i det estiske prosjektet. Men selv om det er hyggelig å pynte kjøkkenbordet med vakre villblomster: Husk at marianøkleblom er rødlistet som sårbar, så ikke plukk buketter, men la planten få stå i fred.

Figur 9: Dikt til årets villblomst

Kilder og videre lesning

Artsdatabanken 2021. *Vurdering av marianøkleblom Primula veris L.*

<https://artsdatabanken.no/lister/rodlisterforarter/2021/1853>. Biologiportalen.net

Artskart: Nettstedet: *Vis utvalg i kart | Artskart 2* (oppslag i februar 2023).

(<https://www.artsdatabanken.no>, og søk etter Artskart).

Evensen, I.R. 2023. *Kåt blomst og nøklene til himmelen. Iselinsmuget.*

<https://iselinsmuget.wordpress.com>.

Fægri, K. 1970. *Norges planter. Blomster og trær i naturen. Bind I-III.*

Cappelen, Oslo.

Linné, C. 1755, *Flora svecica* - Svensk flora. I svensk översättning 1986.

Forum, Stockholm.

Sunding, P. 2021. *Heterostyli*. Store norske leksikon. <https://snl.no/heterostyli>

SKINNTRYTE, *Vaccinium uliginosum* L.

Er den virkelig giftig, eller er dette bare en bløff for at ungdommen ikke skulle rote med "noe" de burde overlate til de voksne?

Roger Halvorsen

Det var i mine svært unge dager, ja reint ut sagt i den glade barndomstida, da dagene utpå høsten fortsatt hadde varme og fint vær i seg, at foreldrene våre og familier vi hadde tid og stunder til å omgås, passa på å følge med på om det var tid for at tyttebæra var blitt modne. Det avhang selvfølgelig av om det hadde vært bra med sol og varme og sånn passelig med nedbør, slik at det kunne ha blitt noe bær. Så kom det store spørsmålet: *Er det bærår i år?*

Om det var bærår, satte familien i gang forberedelsene til høstens store selvforsyningsfest nord for Skien. Det var vanlig at folk tok toget til Nisterud eller Valebø med voksne og unger, spann og bærkasser på ryggen for å fylle opp kjelleren med syltetøy av sjøplukka skogsbær, først og fremst tyttebær. Det var lenge før begrepet fryseboks var et alternativ.

Vi var litt privilegerte i vår familie. Ei inngifta tante fra Porsgrunn hadde en broer som eide en liten lastebil med det som blei kalt et kapell på planet. Inne i dette var det snekra opp benker der de satt, de som ikke fikk plass i styrhuset. Det var montert lys inni og små glassruter på sidene, men om farta blei for stor og veien for svingete, satte likevel bilsyken inn før

vi hadde passert Skien. Om "bilarrangementet" var helt i tråd med datidas trafikale bestemmelser, er jeg ikke sikker på, men det var de voksnes problem. Den nåværende "politireformen" med veifarende politi var vel neppe helt oppe og gikk i de dager, knapt påtenkt en gang.

Skinntryte, Vågsli (Vinje)

"Så kom vi opp til Nisterud, så fant vi oss ei slette. Der var det ganske rødt i rødt så langt vi kunne se..."

Det er lett å bringe tankene hen på Prøysens vise "Blåbærturen", og med litt omskriving av hans tekst blei det

sånn: tyttebær. Og det var en tyttebærtur for de voksne vi dro på, men siden vi unger var så små at vi ikke kunne være aleine igjen hjemme og at vi dessuten kunne ha godt av å komme ut litt i skog og mark og lære litt om den sida av livet som handla om sjølberging, hoppa vi glade ut av bilen da vi var framme. Vi sprang først rundt og undersøkte alt det rare som er å se på "slike steder vi sjelden går". Her var det bekk med små loner av stillestående vann hvor en og annen bitteliten bekkørret smatt i skjul under ei grastorv. Det var ofte lagt opp ei ferdig eise av stein til en svartbrent kaffekjele der vi stoppa, og det var god plass på uthogsten vi slo oss til på, slik at vi unger kunne boltre oss.

Men da den ferdigsmurte nista, som var stabla sirlig i disse gammeldagse blikksmøreskene med lokk, hanker og hyller inni, var blitt servert med bålcaffe til de voksne og "saft-og-vann" for oss små, blei vi jammen pålagt plikter etterpå vi også. Da fikk vi i handa et lite aluminiumspann eller et lite blikkspann fra Heistad fabrikk med merkelapp på, for eksempel "Appelsinmarmelade". Vår oppgave var å plukke blåbær til blåbærsoll eller rørte blåbær til pannekaker når kvelden kom hjemme, men mest av alt var det kanskje slik de voksne hadde kontroll på oss mens de fylte den store "bærkassa" og de store tilters-spanna av blikk med tyttebær. Så var det å gå i gang etter at vi hadde blitt innprenta at vi måtte passe oss for orm.

"- Og over hele sletta sa det kling og pling og plang"

Før vi starta fikk vi klar beskjed: *Vi måtte ikke plukke de store, lyse blåbæra, for de var giftige!* Deretter blei vi vist hva vi ikke kunne plukke, og vi så tydelig forskjell på blåbær og de "store blåbæra". Men det var sannelig ikke lett for en 8-10-åring å la være å ikke undre seg over hvorfor de store, fine bæra kunne være giftige. Vi spurte og grov, men vi fikk alltid det samme svaret: *De bæra er giftige. Basta!*

Hvor farlige var de? Nysgjerrigheten tok oss selvfølgelig når noe var forbudt, og vi tok mot til oss og smakte i smug. De smakte ikke så godt som blåbær, og dessuten var de blautere og mer vasne. Det var altså ingen grunn til å plukke med seg disse lyst blådogga bæra sjøl om de ikke virka spesielt giftige. Og så var det dette da, at vi ikke blei det minste sjuke etter å ha spist noen bær.

Undringa fulgte forfatteren opp i voksen alder, og min snille mor fikk spørsmålet igjen opp gjennom ungdommen: *Er disse bæra virkelig giftige?* Svaret var det samme som det vi fikk i barndommen.

Skinntryte, mikkelsbær, blokkebær, vomstøyte; kjært barn har mange navn.

Når botanikkinteressen vokser, og noen av oss synes det er spennende med etnobotanikk der gammel bruk, gamle forestillinger og mange rare navn dukker opp, kan det hende at også noen snurrige forklaringer fra etnobotanikken ser dagens lys. Gamle avhandlinger, floraer og

botaniske tidsskrifter kan noen ganger åpenbare gode svar på det som man hørte på med undring i barndommen.

La meg først si noe om den bærsorten vi snakker om, det som vi til vanlig kaller skinntryte, blokkebær eller mikkelsbær *Vaccinium uliginosum*. Det vitenskapelige slektsnavnet *Vaccinium* har fått en svært knapp kommentar i forbindelse med betydningen hos Lid (2005):

Latinsk plantenavn hos Vergil, d. 19 f.Kr.

Rolf Nordhagen (1952) er litt mer utfyllende og skriver:

Hos Plinius navn på blåbær.

Navnets egentlige betydning og selve orddannelsen er omstridt.

Noen vil stille det i relasjon til

bacca = bær, andre til vacca = ku.

Blix Hammer (1794) skriver på s. 23 om *Verbascum* at det "*burde hede Barbascum*" og har følgende henvisning: "G. 6. 245 *Italiensk Barbascum*." Er det slik at *V* skal uttales som *B* i noen sammenhenger i romanske språk, og at betydningen av *Vaccinium* derfor skal avledes av *bacca* som betyr bær? (Se også hos Corneliuson om denne uttalen av *barbasco* (s. 570) og Lid (2005) om *Betonica*!) På spansk er det i alle fall slik at *Venezuela* uttales *Benezuela* etter hva jeg har forstått.

Jens Corneliuson (1997) har også en annen og litt lengre forklaring. Han skriver at det kommer av det gammelgreske *vakinthos* som betyr hyasint (i nyere gresk er det blitt til *hyakinthos* som også betyr hyasint), men latiniseringen av det greske navnet er blitt til *vaccinium* med

samme betydning, og i seinlatin har det så fått betydningen blå bær. Denne forandringen skal henge sammen med blåfargen både hos hyasint og blå bær, og det gamle ordet som angir "blå farge", skriver Corneliuson, bør sannsynligvis leites etter i et ukjent forhistorisk middelhavsspråk. (Se ellers Corneliuson, 1997)

Det vitenskapelige artsnavnet *uliginosum* betyr rett og slett *som vokser på fuktige steder*, noe som stemmer sånn noenlunde bra med voksestedet for skinntryte.

Mange navn i norske dialekter

Den norske samlinga av navn på skinntryte er for øvrig ganske rik og spennende, og vi kan kanskje også finne løsninga i den norske etnobotanikken på ungenes spørsmål for over 70 år siden.

La oss først starte med det litt enklere. Blix Hammer (1794) kaller slekta *Vaccinium* for *Udmarksbær* og *Myrbær*, mens han rett og slett kaller arten for *Skindtryte*.

I Norges Flora av Blytt (1874) brukes navnene *Blokkebær*, *Skintryte*, *Tryte* og *Mikkelsbær*, helt i tråd med de navna vi finner i bruk i dag.

I Aasens navnesamlinger (2006) finnes det en hel del navn sammen med stedsangivelser for hvor i landet de er brukt:

Blokebær (B. Stift), Blokkobær

(Namdalen), Blokkbær (Nordland),

Blakkbær (Stjørdalen, Fosen):

Tryte (Tel.), Skinntryte (Ag. Stift),

Mikjaalsbær (Sætersd.), Hestbær

(ogsaa i Stjørdalen). – De første

Navne komme maaskee af «blakk»,

*af Bærenes blege eller lysblaa
Farve.*

Hos Arbo Høeg (1974) finnes det et stort og variert antall lokalnavn med tilhørende forklaring på hvordan navnene har oppstått og hvor de er kjent fra. (Se Arbo Høeg, s. 666-667.)

Skinntryte i blomst, Vågsli (Vinje)

Men det var altså giftigheta

Nå hadde jeg ikke i tankene å trøtte leserne ut med gamle navn og nevninger på et bær som sikkert mange har et slags "ikke-forhold" til. Jeg hadde snarere i tankene å se litt på dette med "giftigheta". Nordhagen har skrevet en avhandling om navn og folketromkring navna mikkelsbær og skinntryte (og andre navn) med masse etnobotanikk og språkforskning i. Han har også skrevet en avhandling om navnet mikkelsbær spesielt hvor han, blant annet, kort fortalt her, peker på at mikkelnavnet er et vanlig brukt navn i stedet for djevelens mange navn.

I avhandlingen om bæret *Vaccinium uliginosum* tar han spesielt for seg deler av "signaturlæra" i et kapittel. Den går som kjent ut på at ei plante (eller også dyr) har et utseende eller en tydelig detalj, en

"signatur" fra Skaperens hånd, som kan lede tanken hen på en kroppslig plage eller lidelse, og så skal denne "signaturen" vise oss mennesker hvordan planta skal kunne brukes for å hjelpe oss til å bli kvitt denne "lidelsen" eller problemet. Dersom ei plante har et spesielt utseende, for eksempel det at rota hos tepperot er rød inni, skal den kunne brukes til plager knyttet til blodet. Har planta nyreforma blad, skal det hjelpe mot nyreplager.

Et afrodisiakum?

Nordhagen tar imidlertid også for seg bæra knyttet til bruken som et kjærlighetsfremmende middel, altså ikke som en "plage" eller "lidelse". Dette er jo et tema som i folke-medisinen og etnobotanikken til alle tider synes å ha opptatt folk, altså at dette med kjønnslivet skal være bra. Derfor har det opp gjennom historia vært svært viktig å få denne sida av menneskelivet til å fungere. Mange underlige midler og remedier er blitt løfta fram i lyset som god medisin for å få dette til, ikke minst når det gjelder planter. Disse midlene har fått fellesnavnet **afrodisiakum** (flert. afrodisiaka) etter kjærlighetsgudinnen i den greske mytologien, Afrodite.

"Likt kurerer likt"

I "*Våre ville planter*" (Nordhagen et all. 1952) tar Nordhagen opp dette temaet og skriver (bd. V, s. 136):

En viss navnegruppe går imidlertid tilbake på erotiske-seksuelle forestillinger betinget av at bærene ofte sitter parvis på riset, er noe avlange

og minner litt om et par testikler. Ifølge eldgammel folketro helbredes "likt med likt" eller fremkalles "likt ved likt".

Nordhagen skriver noe liknende i forbindelse med at folk tidligere hadde trua på at rotknollene hos vårmarihand *Orchis mascula* styrka avlekrafta hos husdyr (yksenegras), ei tru som var vanlig kjent. Denne oppfatningen er gammel og utbredt over hele Europa og også i andre verdensdeler ifølge Nordhagen. Navnet *Orchis* kommer fra gresk og betyr "testikler", og dette navnet blei brukt som plantenavn hos Theofrastos allerede på 300-tallet f. Kr. (Corneliusson 1997). De artene som hører til denne slekta har altså rotknoller som likner nettopp på testikler. Flere nordiske navn på plantene i slekta viser dessuten at knollene har vært brukt til å "oppvekke kjærlighet", f.eks. *hugvendel* eller *hauvendel* i Norge og *elskhugsgras* og *hjósnagrás* i Island. *Orchis*-knollene likner på testikler, og signaturlæra ga altså svaret på hva knollene kunne brukes til. Nordhagen (1952) oppgir lokalnavnet *yksenegras* fra Hadeland, et navn som kanskje har samme opprinnelse som det svenske ordet *yxne* som vi finner i flere orkidénavn.

Nordhagen peker også på at "*foreldre og besteforeldre advarte sine barn (og unge?) mot å spise denne bærsorten, ofte under slike påskudd at det ligger en insektlarve (åme) inne i hvert bær, og at denne er livsfarlig å få i maven. Vestafjells sa eldre folk til barn at de ville bli spedalske hvis de åt bærene.*"

Og noen sa, som nevnt ovenfor, rett og slett at bæra var giftige.

Fægri (1970) tar også opp samme temaet i kapittelet om *Brudespore og marihand*. Han skriver om overtroen knytta til de testikkel-liknende knollene hos vårmarihand. De er som allerede nevnt tillagt "*de vidunderligste virkninger som elskovsmiddel og blei tidligere til og med forhandlet på apotekene til dette formål*". Fægri kommer også inn på at bruken for å sikre seg "*den tilbedtes kjærlighet*" er kjent både fra saga-litteraturen og den klassiske oldtiden. Han peker også på at om det ikke skulle være så sprekt med ektefolks kjærlighetsliv, kunne man smugle en frisk knoll (den som blir neste års plante) ned i sengehalm for å få litt fart på mannen. Den "*gamle og inntørka*" knollen hadde motsatt virkning og kunne få ektemannens iver til å roe seg litt. Fægri forteller med en viss skadefryd at denne gamle knollen blei anbefalt geistligheten (i den katolske kirke bare?) som vel kunne ha problemer med å overholde sølibatet.

Blix Hammer (1794) skriver på side 91-92 om den samme historia:

Alle disse Blomster tillægges af Lægerne en elskovsvækkende eller en Aphroditisk Kraft Linn.

Han bruker navn som "*Kodde-Urt, Frø-Steens-urt, Nosse-urt, Orchis.... Nogen har Koddelignende Rödder.*"

Da skal vi tilbake til skinntryta.

Nå må vi se litt på skinntrytebæras utseende.

Bæra henger som oftest to og to sammen og kan som knollene hos *Orchis* også likne på et sett testikler.

Skinntryte, to bær sammen
Vågsli (Vinje)

Denne "signaturen" hos skinntryte, antyder Nordhagen i sin avhandling, kan ha vært sett på som et tegn, etter den gamle troen, at det kunne, om bæra blei spist, hjelpe mot et "sviktende seksualliv", reint ut sagt "å heve lysten". Folk hadde jo, som nevnt ovenfor, hatt tidlig øye for slike "signaturdetaljer". Derfor måtte ikke unge mennesker spise slikt som kunne "forsterke" denne drifta i alt for ung alder. Unge mennesker i den mest "blomstrende og frodige alder" måtte altså ikke befatte seg med slike "remedier", men det å advare dem ved å vise en "advarende moralsk pekefinger", var vel ikke den mest fornuftige måten å forklare problemet på. En moralsk advarsel nytta vel lite for ungdom i utvikling, og argumentene falt vel ofte fort på steingrunn. Dermed lå veien åpen for en

"hvit" og "fornuftig" foreldreløgn: **Disse bæra er giftige! Du må ikke spise dem!**

Kanskje var mine foreldre (i hvert fall mi moer) opplært i denne trua av mine besteforeldre som kanskje hadde hørt det av sine foreldre og som fullt og fast trodde på dette fordi de aldri hadde fått hørt historia fra signaturlæra, eller kanskje rett og slett hadde glømt den. Men de husket altså historia om giftigheten. Det er ikke godt å vite. Kanskje kjente de voksne historia, men tydde likevel til løgngen om giftighet for å slippe å gå den tunge og vanskelige veien via den moralske historia. Da begynte de å "forkynne" historia om giftighet i stedet.

Jeg lar spørsmålet stå åpent: Er skinntrytebær giftige? (- når man ser bort fra muligheten, som er nevnt av noen botanikere, om at de er infisert med en soppart.)

Nå regner jeg med at folks interesse for bærhøsting tar seg opp til høsten igjen. For det er temmelig sannsynlig etter min mening at bæra ikke er giftige i alle fall.

Men de er vel ikke noe tess til andre saker heller?

Litteratur

- Blytt, M. N. 1874. *Norges flora*, b. 2, avsluttet av Blytt, A. A.W. Brøgger, Oslo.
 Corneliussen, J. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
 Fægri, K. 1970. *Norges planter*. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo.
 Hammer, C. B. 1794. *Florae Norvegicae Prodomus. Systematisk og Linnæisk Dragt efter Sexualsystemet*. Kiöbenhavn 1704.
 Høeg, O.A. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.
 Lid, J. & Lid, D.T. 2005. *Norsk flora* 7. utg. v/ Elven, R. Det Norske Samlaget, Oslo.

- Nordhagen, R. 1946. *Studier over gamle plantenavn. I. Motiver i nordiske navn på Skinntryter og blåbær* (*Vaccinium uliginosum* og *V. Myrtillus*). Bergens Museums Årbok 1945. Naturv. rekke Nr. 10. Bergen.
- Nordhagen, R. m.fl. 1952. *Våre ville planter*. Tanum, Oslo.
- Aasen, I. 2006. *Nammesamlingar av Ivar Aasen*. Redigert av Bondevik, J., Nes, O. & Aarset, T. Norsk bokreidingslag L/L, Bergen.

NYTT FRA STYRET VÅREN 2023

Bjørn Erik Halvorsen

Vinterhalvåret med møter er nå over. Vi går mot lysere dager med aktiviteter utendørs. Turkomiteen er i gang med foreningens tilbud av turer. Komiteen består nå av Christian Kortner (leder), David Mundal og Øystein Nilsen. Øystein er nytt medlem i komiteen.

På årsmøtet, som ble arrangert på Hotell Fritidsparken i Skien 24. februar, ble det en endring i styrets sammensetning. Harald Stendalen erstatter Øivind Kortner som 1. varamedlem. Vi takker Øivind for fin innsats i flere år og ønsker Harald velkommen i rollen.

Villblomstenes dag er i år søndag 18. juni. På denne dagen, som er felles for hele Norden, prøver TBF å ha mange arrangementer i vårt tidligere fylke, og til dette trenger vi medlemmer som vil bidra. Turer på denne dagen skal være for folk flest. Det er de vanlige markblomstene som skal være i fokus. Det er ikke krav til høy botanisk kompetanse, så kanskje du kan stå for et slikt arrangement i ditt nærområde?

Dessverre måtte vi avlyse sommerturen i år. Styret hadde forberedt en snau uke på Hjerkin i juli. Ved fristen for påmelding var det for lav oppslutning til at vi ønsker å gjennomføre arrangementet. Vi tror at en av årsakene er at mange av medlemmene har nådd en alder der foturer i fjellet ikke lenger frister? Vi har også fått signaler om at prisen for oppholdet er i høyeste laget. Styret vil gjerne ha tilbakemelding fra medlemmene om hva vi bør ta sikte på å få til sommeren 2024.

Foreningens årsmeldinger (ligger på hjemmesiden til TBF) viser at vi har et høyt aktivitetsnivå. I dette bladet har styret i TBF en oppfordring om å få flere frivillige med på disse oppgavene (s. 47). Se gjennom denne listen, og kanskje kan du hjelpe oss med å opprettholde et høyt aktivitetsnivå?

Da gjenstår det bare å ønske alle medlemmene en botanisk rik vår og sommer!

SANDSTANGEN VED ØYEREN

EN LITEN BLOMSTRINGSTUR I ØSTFOLD

Roger Halvorsen

I 2017 blei det utgitt ei bok med navnet *Blomstervandringer i Østfold*. Boka er avgjort leseverdig og full av spennende opplysninger om "besøkslokaliteter" i det tidligere Østfold fylke! Den er skrevet av tre kjente østfoldbotanikere: Jan Ingar Båtvik, Bjørn Petter Løfall og Svein Åstrøm.

Boka inneholder omtale av 67 lokaliteter som er verdt å besøke i fylket. Den er proppfull av opplysninger om forekomster av planter og mye annet spennende stoff. Boka er dessuten full av vakre bilder fra dyktige fotografer, og særlig bør Egil Michaelsens bilder framheves. De er reint ut utsøkte.

Jeg var heldig og fikk denne boka på siste årsmøte jeg var på i NBF, og jeg brukte en del tid til å komme igjennom den. Jeg må tilstå at jeg blei forundra over hvor dårlig kjent jeg er i østfoldfloraen, og jeg satte meg etter hvert fore å besøke mange av de lokalitetene som var presentert. Jeg kom seint i gang i 2022, men i 2023.....!

Første besøket blei til Sandstangen ved Øyeren.

Nå er det dessuten slik at jeg ved hjelp av denne boka kan gi et svar til familiens spørsmål når jeg foreslår at vi skal ta en tur hit eller dit på dagstur til Østfold: "Å vokser'e der da?"

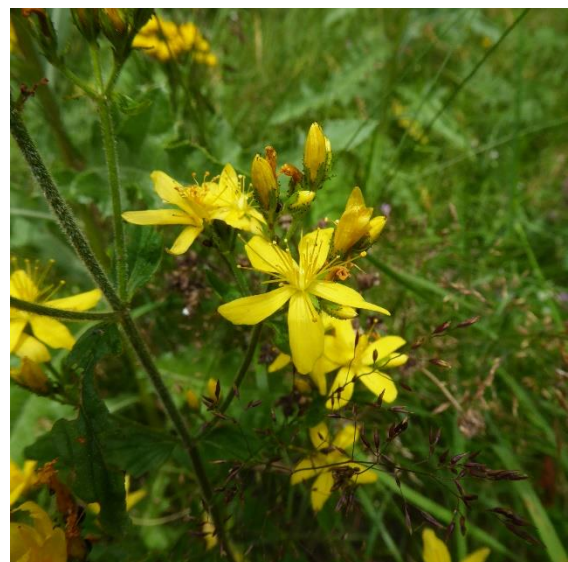
Sandstangen ved sørenden av Øyeren var første forslag til Østfoldtur.

Sandstangen er kort fortalt (sitat fra boka) "*en cirka 300 meter lang tange av morenegrus i Trøgstad kommune på østsiden av Øyeren.*" Øyeren er dessuten kjent som Norges mest artsrike fiskejø med 25 fiskearter.

Forfatterens omtale av lokaliteten i boka er slik:

"Sandstangen er Trøgstads fineste badeplass, og som i tillegg er et ypperlig utgangspunkt for blomstervandringer."

Kart er tatt med, og de mest interessante artene er merka av. Et besøk kunne lokke med godbiter som bleikfiol *Viola stagnina*, elvemari-gras *Hierochloë hirta* og lodneperikum *Hypericum hirsutum*.

Lodneperikum *Hypericum hirsutum*

Disse tre artene var svar nok på spørsmål om hva som vokste der.

Så bar det av gårde.

Først med Horten-Moss-ferja som nå er prisa høyere enn både drivstoff, elektrisiteten og det som verre er: kr 206,10 (i skrivende stund) med bombrikke for bil uansett passasjerantall.

Østfold (for dem som ennå ikke er fornøyd med fylkessammenslåinga) er et lite "fylke", og det lar seg gjøre å nå langt i løpet av en dagstur, - om en da ikke blir hefta med en altfor rik flora og spennende lokalhistorie.

Forhåpentligvis elvemarigras
Hierochloë hirta

Vi ankom Sandstangen i fin stil, og "far i huset" begynte sin vandring ut mot spissen av tangen. Her skulle bleikfiol finnes sammen med elvemarigras. Jeg var klar over at blomstringa for bleikfiolene var over for dette året, og å finne elvemarigras var heller ikke en sikker affære. Bleikfiol har jeg sett én gang i mitt liv, på en strandbredd ved Vänern,

også den gangen avblomstra. Elvemarigras er jeg ikke sikker på at jeg fant på Sandstangen, men noen halvvisne strå kunne kanskje "presses" til en slik artsbestemmelse, på samme måte som ornitologene ofte gjør når tvilen om artsbestemmelsen blir litt sterk. Som sagt så gjort!

Bleikfiol *Viola stagnina*

Bleikfiol *Viola stagnina* på rekke

Bleikfiola viste seg snart fram i mengder og tette bestander helt ute mot spissen av tangen, - avblomstra.

Men den var der, og det kommer en vår i 2023! Etter å ha beskua rader på rader av avblomstra bleikfiol, dukka det opp noe som kunne minne så sterkt om elvemarigras at det på et vis kunne passere.

Små tepper av firling *Crassula aquatica* sto sammen med sylblad *Subularia aquatica* og gjorde turen ut på enden av Sandstangen litt triveligere.

Firling *Crassula aquatica*

Sylblad *Subularia aquatica*

Så var det å begynne jakta på lodneperikum.

Kartet antyda at lodneperikum vokser rundt en 600-700 m fra parkeringsplassen sørover langs stranda, mot Gimmingsrud, i skogkanten. Det var bare å gi seg i vei. Etter noen hundre meter dukka det opp en liten forekomst av hundepersille *Aethusa cynapium* som virka litt annerledes. Den var spedvokst, fin og tander, helt forskjellig fra hva jeg er vant med fra den kanten. Jeg har ennå ikke fått helt klarhet i hvilken underart det dreier seg om. Voksestedet stemmer liksom ikke i det hele tatt med noen av floraens tre alternative underarter og tilhørende voksesteder heller. Kalde høstdager inne i stuevarmen over stereolupa blir nok et alternativ.

Jeg vandra og speida i skogkanten etter perikum. Lodneperikum har jeg bare sett to ganger på Öland, derav en gang i blomst. Da jeg sto foran en liten engbakke, og pust og krefter kalte fram ønsket om retur til bilparkeringa, dukka det opp noen avblomstra rester av perikum som dessverre viste seg å være av det vanlige slaget. Jeg bestemte meg for å snu på toppen av engbakken og rusla litt oppgitt videre de siste meterne.

Så skjedde det som så ofte skjer for min del. Like før jeg skulle vende nesa hjemover til et kakestykke og en kaffekopp ved bilparkeringa, dukka det opp noen stengler av avblomstra perikum som var litt annerledes. Fruktsettinga fortalte om rik blomstring, og i graset noen meter

bortenfor dukka det opp stengler fulle av fint blomstrende perikum.

Lodneperikum *Hypericum hirsutum*

Litteratur

Båtvik, J. I., Løfall, B. P. & Åstrøm, S. 2017. *Blomstervandringer i Østfold*. Gyldenstjerne forlag as, Fredrikstad.

Lodneperikum! Takksigelser og varme tanker blei sendt til Flora, gudinnen over det skjønne i naturen og forfatterne av "blomstervandringene i Østfold".

Jeg rusla glad og fornøyd tilbake mot parkeringa og ensa ikke glatte stokker og ulendt lende her og der. Resultat: Knall og fall over en gammel råttten stokk og brist i et par ribbein som verket i flere uker. Men det var verdt det!

Jeg drar til Sandstangen igjen, med "niste og kaffe" når bleikfiol og elve-marigras blomstrer i 2023.

BAKKEKLØVEREN *Trifolium montanum* L. på Eidanger

STATUS I MARS 2023

Bjørn Erik Halvorsen

I *Listéra* 2021-1 blei det skrevet om bakkekløveren på Eidanger jernbanestasjon. En status på saken blei skrevet i *Listéra* 2021-2. (Begge heftene finnes på hjemmesiden til TBF.)

Via Kjell-Henrik Semb har Marius Lid (begge i Porsgrunn kommune) gitt oss status på saken. Klagen som stoppet reguleringsplanen, er ikke tatt til følge. Utbygger har sikret seg steinmasser fra tunnelbyggingen av ny firefelts E18 gjennom Porsgrunn. Disse vil bli brukt til planering av området i henhold til planlagte koter, ny gravlund, boligfelt,

mm. Man kan nå ikke gi svar på når den planlagte nye enga for villblomster vil stå ferdig.

Trolig vil det ta lang tid før TBF kan flytte bakkekløver-planter inn i en nyetablert eng. TBF talte 28 planter på det opprinnelige bakkekløver-feltet på Eidanger jernbanestasjon 9. juni 2022. En del av plantene, som alle midlertidig er flyttet til Eidanger kirkegård, har greid seg bra. På grunn av den hardtrampede grusgrunnen på stasjonsområdet har vi nok fått med for lite av røttene på noen av de flyttede plantene.

KATTEMYNTE *Nepeta cataria* L.

ET GAMMELT MINNE SOM BLE MED FRA PORSGRUNN

Roger Halvorsen

Innledning

12. juni 1980 var jeg på en botaniseringstur i Versvik på østsida av Frierfjorden i gamle Eidanger kommune, nå Porsgrunn. Stedet er først og fremst kjent for sine orkidéer, særlig de forlengst freda forekomstene av:

marisko *Cypripedium calceolus* og flueblomster *Ophrys insectifera*.

Andre orkidéer finnes også her, som for eksempel:
stortveblad *Neottia ovata*,
vårmarihand *Orchis mascula*,
brudespore *Gymnadenia conopsea*,
nattfiol *Platanthera bifolia*,
breiflangre *Epipactis helleborine* og
rødflangre *Epipactis atrorubens*.

Andre ting det er greit å se etter i Versvik er:

bakkefiol *Viola collina* og
krusfrø *Selinum carvifolia*.

Et lite stykke oppe i dalsøkket her, der veien sørover mot Heistad går, lå en gang en liten isdam. Dette var faktisk før *Flora grenmarensis* kom ut i 1911, og den var så vidt jeg vet borte før floraen kom. I dammen her vokste bendeltjønnaks *Potamogeton compressus*. Det var fram til 1904. Denne arten var før funnet i Oslo i 1857 og 1875, og ifølge *Norsk flora*

(2022) er den så funnet i Steinkjer og Fauske på 1990-tallet.

Jeg hadde også tanker om å få se noen av de artene som etter sigende skulle være kjent her, bl.a:
falkbregne *Polystichum aculeatum*
og snerprørkvein *Calamagrostis arundinacea*.

Kattemynte ved Hanevoldveien på Hof
6. august 2014

Så dukka det opp en overraskelse.

På noen store steinblokker på nordsida av veien ned mot stranda kom jeg over en forekomst av ei

plante jeg ikke kjente. Den var "tett grålig i leten og hadde en merksnodig eim av krydder. Bladene var hjerteforma. Blomstene satt i en greina blomsterstand. Krona var hvit med ei rødflekka underleppe", omtrent som det skulle ha stått i floraen, men den hadde jeg ikke med denne dagen.

Derfor blei det tatt med et belegg for nærmere undersøkelse hjemme. På stedet så jeg at det opplagt måtte være en art i leppeblomstfamilien. I førstninga så det nesten ut som om den hadde lysrøde blomster, men det viste seg fort at blomstene som sagt hadde ei rødflekka underleppe.

Jeg tok også med en liten renning som blei planta inn i hagen. Den kom seg og blei en ganske stor sak etter hvert. Den var knapt kommet i jorda før det var avgjort hva det var: legekattemynte *Nepeta cataria*.

Den kom og gikk.

Den "kom og den gikk", denne luringen av ei plante, i åra som fulgte. Kattene i nabolaget kom også, gnudde seg rundt i den og åt litt av bladene. Så blei den borte, men et par år etter var den tilbake før kattene fikk teft på den igjen.

Kattemynte? Ja, selvfølgelig!

Da vi flytta til et sted der kattene var litt mer tilbakeholdne og bare spiste litt av den, blei den årviss og spredte seg. Katta vi har nå er blitt over 20 år og synes ikke at "landsens" godlukt av kattemynte er noe omframs i det hele tatt. Kattene i nabolaget er "steriliserte", og noe sånt katteleven blir det ikke nå lenger på grunn av ei plante.

Nå har vi håp om at vi kan se ei kattemynte som trives i lag med "pusær" som sommerstid ikke synes å bry seg.

Kattemynte ved Hanevoldveien på Hof
6. august 2014

Kattemynta har sin botaniske historie i Eidanger.

Jeg lar arten få hete *kattemynte* selv om den altså skal hete *lækjekattemynte* ifølge Lids nynorsk-normal.

I dag er det ikke kjent mange forekomster av arten. Tidligere var den, ifølge *Norsk flora* (2022), antagelig innkommet i middelalderen som medisinplante og er blitt "bufast". I det siste er den kjent bare fra et fåtall lokaliteter.

I Telemark er arten bare kjent fra én observasjon etter at forfatteren fant den i 1980: Skien 2.7.2022, uten finners navn.

I *Flora grenmarensis* (1911) skriver Johan Dyring følgende på s. 240:

Nepeta cataria L. Dykkede og beboede st. Sj.; Langesund [Bl.], Versvik og Skrabeklev i Eidanger, paa det sidste sted i mængde.

Johan Dyring fant den i Versvik allerede 21.7.1887 og så på Skrapeklev 16.7.1903. I *Artskart* er det også angitt at han samla den samme dag på Stridsklev, som for kjentfolk ikke ligger langt unna Skrapeklev. Så til sist samla han kattemynte igjen i Versvik 12.8.1915.

Lærer Johan Tidemand Ruud fra Kragerø fant så arten på Knipen i Kragerø (tidligere Sannidal kommune) 1.8.1917.

I Vestfold er kattemynte funnet tre ganger av Trond Grøstad: Risøya, Larvik 1.8.1991, Sandefjord jordforbedringsdeponi 21.8.2003 og ved Gjennestad i Sandefjord 30.8.2007, det siste funnet sammen med Henry

N. Aasen. I Vestfold er den sannsynligvis "kulturspredd" på skrote-mark.

Kattemynte i Versvik, kan den være der enda?

Kattemynte har altså vært samla over et tidsrom på over 90 år, kanskje omtrent på samme sted (?), slik som den dukka opp i hagen hjemme i Porsgrunn etter at den var flytta fra Versvik. Den kan kanskje ha dukka opp der etter 1980, litt sånn til og fra, og kanskje avhengig av hvordan kattene behandla den. Det kan kanskje være at botanikere ikke har vært på stedet til rett tid. Jeg var noen år innom, men jeg så ikke noe til den. Muligens kan den dukke opp igjen i Versvik i åra som kommer. En tur til sommeren og neste sommer og neste....., med besøk i Versvik og på Skrapeklev, kan gi resultater.

Litteratur

Dyring, J. 1911. *Flora grenmarensis*. *Nyt Mag. for Naturvidenskaberne*, b.49, h. II - III. Kristiania.

Elven, R., Bjorå, C. S., Fremstad, E., Hegre, H. og Solstad, H. 2022. *Norsk flora*, 8. utg. Det Norske Samlaget, Oslo.

TBF TRENGER FLERE FRIVILLIGE

Styret i TBF

Telemark Botaniske Forening har mange trofaste medlemmer. Noen av dem har i mange år hatt tillitsverv og har bidratt til at foreningen har kunnet ha et høyt aktivitetsnivå. TBF har en høy gjennomsnittsalder og mange ønsker å

få en roligere hverdag. Derfor trenger vi å få inn nye krefter til å opprettholde vårt høye aktivitetsnivå. Kanskje er du en person som kan hjelpe foreningen videre framover?

Eksempler på oppgaver du kanskje kunne hjelpe oss med:

- Arrangere turer. Det er stor sannsynlighet for at du er kjent på steder som foreningen kunne/burde besøke. Kanskje kan du være en turlleder på Villblomstenes dag?
- Hjelpe til på møter. Åse Halvorsen og Odd Magne Langerød har i mange år tatt seg av mat og kaffe til møtene på Mule Varde. Her ønsker vi flere villige sjeler.
- Listéra har et fåtall personer som leverer artikler. Vi krever ikke høy faglig kvalitet for å kunne levere til dette bladet. Hva med en botanisk beretning fra et sted der du er kjent?
- Vi ønsker flere floravoktere. Telemark har mange botaniske lokaliteter som burde følges opp. En kjent plante på en kjent lokalitet burde være enkel jobb å følge opp fra år til år.
- Det er fortsatt behov for personer til kartlegging av floraen i Telemark. Du tenker kanskje at du mangler kompetanse til dette? Ved å delta på foreningens aktiviteter vil kompetansen gradvis bli bygget opp.
- TBF har 2 blomsterbed på Mule Varde. Charlotte Bakke og Bodil Åsheim har i mange år passet på dem. Det krever litt kompetansebygging for å lære forskjellen på ønskede planter og ugras. Kanskje kan du hjelpe til med luking her?
- Andre praktiske oppgaver. Det er mye arbeid knyttet til den daglige driften av foreningen. Medlemsregisteret skal holdes ajour. Det er mye arbeid knyttet til utsendelser både elektronisk og med postverket. Åse og Odd Magne er alene om å ta seg av disse oppgavene i dag.
- TBF burde ha større aktivitet utenfor Grenland. Det krever at vi har personer som kan hjelpe til med å lage tilbud andre steder i Telemark. Dette kan godt være i samarbeid med andre foreninger.
- Og, til slutt, men likevel svært viktig. Hvordan kan vi få med yngre medlemmer? Dette er en utfordring i mange foreninger. Kjenner du yngre personer som du kunne ta med deg på arrangementene. De kan bli potensielle ressurspersoner for foreningen i årene framover.

Gi melding til en i styret i TBF hvis du er villig til å hjelpe til med en eller flere av disse oppgavene.

Returadresse: Telemark Botaniske Forening, Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Endringer i <i>Listéra</i> , fra Redaksjonen	3
Om marehalm <i>Ammophila arenaria</i> og østersjørør <i>Xammocalamagrostis baltica</i> , av Roger Halvorsen Angivelser i eldre floraer og å finne igjen voksestedet	4
Ytterligere bemerkninger til registreringen av marehalm i Narvik, av Roger Halvorsen	12
Husk adresseendring, av Åse Halvorsen	12
Hestehoven, dikt av Bjarne Hattestad	13
Rynkesyre <i>Rumex rugosus</i> , av Bjørn Erik Halvorsen Ny art som er i ferd med å etablere seg i Norge	14
Søstrene på enga, av Audhild Norendal Artslære og naturvern i lyrikkundervisningen	16
<i>Listéra</i> for 20 år siden. Tuntreet i segn og soge, av Eivind Heggnes	23
Marianøkleblom <i>Primula veris</i> , av Kristin Steineger Vigander Kåret til årets villblomst 2023 av NBF	26
Skinntryte <i>Vaccinium uliginosum</i> , av Roger Halvorsen Er den virkelig giftig?	33
Nytt fra styret våren 2023, av Bjørn Erik Halvorsen	39
Sandstangen ved Øyeren, av Roger Halvorsen En liten blomstringstur i Østfold	40
Bakkekløveren <i>Trifolium montanum</i> på Eidanger, av Bjørn Erik Halvorsen Status mars 2023	43
Kattemynte <i>Nepeta cataria</i> , av Roger Halvorsen Et gammelt minne som ble med fra Porsgrunn	44
TBF trenger flere frivillige, av Bjørn Erik Halvorsen	47